

Arch. Price

HISTORY OF THE BENA-DOMA

(Ba-Cungu wa Mukulu)

BY
AFRICAN ELDERS

ASSISTED BY
Fr. E. LABRECQUE (W.F.)

MACMILLAN & CO., LIMITED
ST. MARTIN'S STREET, LONDON

HISTORY OF THE BENA-DOMA

HISTORY OF THE BENA-^NDOMA

(Ba-Cungu wa Mukulu)

BY
AFRICAN ELDERS

ASSISTED BY
FR. E. LABRECQUE (W.F.)

MACMILLAN & CO., LIMITED
ST. MARTIN'S STREET, LONDON

1949

BOSTON UNIVERSITY LIBRARIES

THE HISTORY OF THE
AMERICAN REVOLUTION

(John M. Lee edition)

PRINTED IN GREAT BRITAIN

COPYRIGHT

PRINTED IN GREAT BRITAIN

DT
3058
B46
H57
1949

FOREWORD

Abalondolwele iyi milandu iyalembwa muli lino ibuku ni baChief *Cungu Mulonda*; na byclerk ba mfumu: *Kanja*; na bakapaso ba mfumu: *Cenceni*; kabilis *Mutondo*, na bakalamba bakwe; *Cisensela*, na bakalamba bakwe; na bambipo nabo abengi. Balitungulwile bwino iyi milandu. Tumilandu tumo tumo nga twashala, tatulalembwamo, te mulandu. Abena-*noma* bonse, icalo conse, bakatemwa sana ukubelenga iyi milandu ya mu lupwa lwabo; kabilis abena-*noma* e basosele abati: Imilandu yesu ifwe bena-*noma* ailembwa, nga caliwama sana, nga kuti yakana ukulubika.

LUWINGU P.O.,
NORTHERN PROVINCE.

February 21st, 1946.

BOSTON UNIVERSITY LIBRARIES

GHT

AT BRITAIN

CONTENTS

PART I. MU CULU-DOMA.

	PAGE
1. Ukwisa kwa Babemba	1
2. Cikwa	6
3. Cibwe wa Mukulu	10
4. Ukusalangana	18

PART II: MU MUKULA-PEMBE: BA-CIBWE.

1. Kunda-Ciwala	26
2. Cibwe-Kasokololo	30
3. Kunda-wa-Lulanga	35
4. Ba-Cungu aba kuntanshi	44

PART III. KU KAFINSA: BA-CUNGU.

1. Cungu Mushinka	46
2. Cungu Mushitu	54
3. Cungu Kapopo-Sempela	58
4. Ba-Cungu ba kulekelesha	71

Appendix I: Bashamfumu Abena-Doma 72

Appendix II: Ifishinte fya bashamfumu 73

Appendix III: Danda ya Kwa Cungu
Mulonda 75

PART I: MU CULU-DOMA

1.

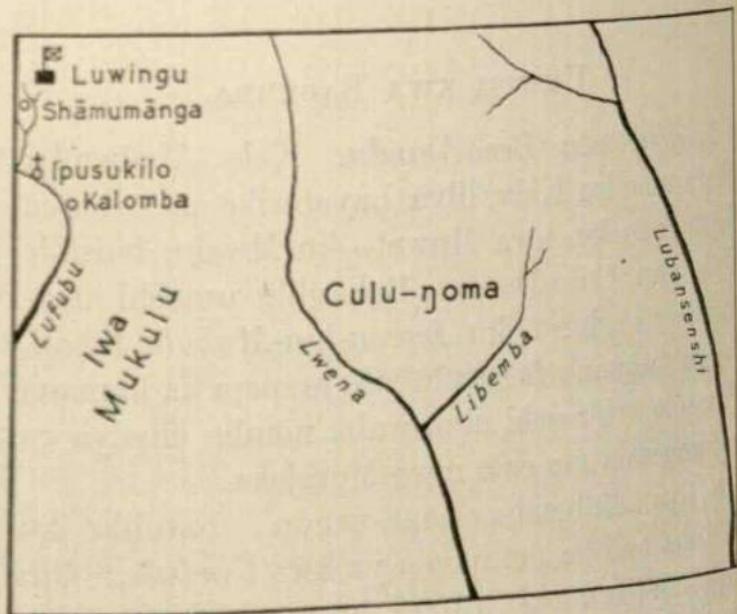
UKWISA KWA BABEMBA.

1. *Ababemba Bena-Dandu.* Kale Ababemba abafumine ku Kola, lilya bayabwike pa cabu ca Kashenjeneke, kwa Mpweto ku Mwelu, baishile ikala mu *Culu-Doma*. Balikulile umushi ukalamba uwashinta ku *Lwena-lwa-Mukulu* lubali, na ku mumana *Bemba* lubali, mupepi na kamana *Kansato*. Umushi ulya waba nomba cibolya ca mwangesala mu calo mwa Muceleka.

Balya Babemba bena-ŋandu abatulile ku Buluba bali ba mu ŋanda ya kwa *Cimbola*. *Citi Mukulu-Mukutui* ali ni ntungulushi; nyina wakwe ni *Mumbi Livulu = Mumbi Mukasa*. Abantu abo bali nabo ni Nkole-wa-Mapembwe, Cileshe Mukulu, Mutale Mukulu, Mashete, Kalubila, Kalulu wa Malanga, Kankomba, Nkweto wa Cilinda, Nkweto wa Cisungu, Mumena, Mumbi-Mfumu, Cimba, na bambipo.

Mu Culu-Doma baikelemo imyaka ine. Baleenda fye panono panono, pantu bali no kufwaya

ifya kulya, ne fya kufwala, ne fya kwipangasha mu lwendo lwabo. Kanshi bambo baletemena imfumu shabo imiti, e bena-miti; bambi balefule fyela, e bena mbulo; bambi baleipaye sabi e bena mpende; bambi baleipaye nsifu, e bena nsifu; bambi baleipaya impombo mu masumbu,



e bena kasha; ifyo fine mu mikowa mu mikowa. Bashamfumu bena baleilumbanya malumbo abati: ifwe tuli bena-ŋandu pantu nifwe tutungulula abantu besu mu mimana ikalamba, no kubābusha, umwaseke ŋwena ishikali; na ifwe twakalipa ukucila.

Mu Culu-Doma umo baikele imyaka ine basa ngilemo abantu abakâya: bali Bena-Doma.

Shamfumu sha Bena-Doma shaleteke calo ico batila : Bwilu. Tabafulishe; bali fye mu tufulo mu tufulo. Abena-Doma balisekelele balya beni, no kubatina balebatina. Pantu mu nshita shilya, abantu bali ngo mulilo wa konta no kutalukako, atemwa kakote kanama aka kwimba no kucilika.

Balya Babemba bena-ŋandu cilya bapwile ukwipekanishisho ulwendo lwabo, baima. Basenda ifilyo fingi mu fipe fyabo, na mafumo, na masembe, ne mitaba, na mabende, ne nongo, ne mbuto sha kubyala, no tunkolonkolo utwingi. Bashalikapo abakâya, balaya. E fintu balecita monse umo bapitile, ninshi mu Isandulula, mu-Celeka, mu Cisaka, ku Kaski ka Lwena. Balaya. Baya abuka Cambeshi pali Safwa. Balaendeleta mu fyalo ifingi, balungama ku Lubemba.

2. *Ababemba Bena-Dona*. Ababemba abatulile ku Buluba, abafkilile na ku Culu-Doma tabali bena-ŋwena beka, iyoo. Bashamfumu bambi, abengi, bali bena-ŋona. Mukalamba wabo ni *Cintu-wa-Mikumbi*; nyina ni Canda. Kabinge, kwaliko no mwanakashi ishina lyakwe ni *Dandu* (Umwina ŋona), aupilwe kuli Citi Mukutwi, afyele na bana batatu: Kopa, Mungulube, Cibesa Kunda.

Bati babuke Cambeshi pali Safwa, bayafika ku ntulo ya Lucindashi kw'ishilya, umumana

uwatula ku lupili bainike shina abati: Culu. Palya pene fikansa fyabuka ku banakashi aba bena-ŋandu na aba bena-ŋona pa mulandu wa kuti Canda alikene ukupela Cilufya Mulenga utuboa twa samfwe, e ŋona shine shine. Awe mwandi, u bufuba bwa banakashi bwabaletelela bonse, balabwabwata fye; abantu baflwa ukubatalamuna. E ilyo line Citi Mukuku ashimpa umutaba pansi, no kulekanina balekanina, ati Imwe muli bena-ŋona, muli bena-samfwe, shaleni kuno, tekuti muletukonka uko tuleya kuntanshi Kanshi, Cintu wa Mikumbi, Kopa, Mungulube Cibesa Kunda e pa kushala palya pene, pa cifulo Icalo kale baletila *Bwisa* pantu pali ukwisa kwa bantu ku Mikumbi. Limbi baletila abati: Bubisa. Na bantu abaliko babalumbula abati: Babisa ba ku Mikumbi na ba kuli Mucinga.

3. *Ababemba Bena-Mfula*. Bena-Dandu cilya balekene na bena-ŋona abanabo ku Culu ku ntulo ya Lucindashi, balyendelele fye ukutali na mw' Ilala na mu Nsenga mwa Mwase. Pa kushimika ifyo bacitile, na pa kulondolola fyonse, awe cayafya; imilandu ingi sana, te kuti tukumemo. Basuka bafika ku Lubemba pakati. Bati bafike basanga ku lulamba lwa Kalungu ŋwena iyafwile palipitile nshiku. Basosa abati: pa Dwena epa cifulo cesu.

Lilya bafikile mu Lubemba, basangilemo Aba-

luba'bambi ababangilile kale sana ukwisa, balaso-sa abati : ifwe tuli Babemba. Mfumu yabo yali ni Kalelelya, umwina-mfula. Balisakene na Basukuma, na Beba ba kwa Kafwimbi, na Bamambwe ba kwa Cabala-Muluba. Balesale filundu mu kushetaula ku meno. Mfumu Kalelelya yale-ilumbanye lumbo aiti : Nine Mulopwe-wa-bantu. E lintu Citi Mukutwi afulwa, ati : Nakalya, Mulopwe wa bantu nine wine. Citi Mukulu e pa kubafulumuna abo bena-mfula. Bamo baya uko batulile kale, ku Mpweto, ku cabu ca Kashenjeneke. Bambi baya ku Cisenga, basakana na *Bashila* ba kwa Nkuba, Katele, Mulumbwa. Bambi nabo babwelela mu Culu-Doma uko bali kale, kibili baya ku Luunga, na ku mushitu-wa-Dumbo, na ku Kashi-ka-Lwena, *ni Balengwe*. Benamfula bamo bamo bashele mu Lubemba, ngefyoba : Mwendela, Matulunga, Mulondola, Kashoba ; e Babemba-Nkonko, abene bene.

Abena-Mfula ababwelele mu Culu-Doma ni balumbwe abengi aba banamfumu abena-ŋoma, aba mu ŋanda ikalamba ya kwa Cibwe, Canika, Cabula, Mutondo. Kabinge abena-mfula e banungwe bene bene ku bena-ŋoma, pantu mfula e inungwe ku miti iyo babasa, na ku mikupo ya nama iyo batanika pansi, na ku ŋoma shine.

CIKWA. Imfumu, ina-ŋjoma mu Culu-Doma.

Apo Ababemba ba kwa Cimbola bapitile ku Culu-Doma, imyaka yalipitile ingi, e myaka ishishi-bantu. Abantu abengi balefuma ku Buluba, baleya ku kabanga, balefwaya ififulo umwa kwikalamo.

1. *Citi-Muluba.* Ababemba tabaendele bonse pamo, mu nshila imo, nakalya; balekonkana fye mu nyendo ishiingi. Kanshi mu nshita Cibwa aleikala mu Culu-ŋjoma, e lintu mwaisa pita Ababemba bambi abafumine ku Buluba. Nabo balesosa abati: tuli bena-ŋwena. Bali abatali, aba bulamba no bukakashi bwa bulwi; bali ne fita ifingi ifya maka. Ababemba, shamfumu shabo ni: ba Citi-Muluba, Mwamba we Tuna, Mwalula, Ciluba-Nama, Nkole-Mfumu, Kabwi-bwi (umwina-mbao), Cisanga, Kasonka, na bambipo. Bambi abo balumbula ni Bwalya-Cabala, Dandu-Cabala, teti tukumemo. Balya Babemba abafkililile ku Culu-Doma bali ba mu lupwa lwa kwa Citi Mukutwi uwabangilile ukufika ku Lubemba, nomba bali ba mu ŋanda imbi, baleti: na ifwe tuli bana ba kwa Mukulumpe, nao nimwana Kapopolapwa.—Kanshi bali bumunyina pali abo abali mu Lubemba.

Kabinge, mu kwisa muno mu Culu-Doma, baya-

bwike Lwapula pakati, pa cabu ca Cabuka mwa-Matanda, mu Mukulo. Bali pamo na Kasembe-Kanyembo imfumu ya Baluunda. Pa kulekana na Kasembe, Citi-Muluba amweba ati : ifwe tuleya ku Lubemba, nomba muleibukisha ukuti twaba umutoto umo ; e kutila tuli no kwafwana nga bamunyina abafyelwe kuli nyina umo.

Cikwa (Kalundu) umwina-*η*oma, imfumu mu Culu-Doma alisekelele sana abo Babemba abatulile ku Buluba. Alebâfwako mu milimo yabo.

Ababemba baikalako imyaka ine. Kibili baima, balungama kw' Ituna, na ku Miti pa "Cimuti" na pa Mabula. Pa kupitingana mu nshila, bataala bakulo mushi wa Nsansamina, no wa Cimbili, no wa Cisama kwi shilya lya Lukulu. Limbi balya Babemba ba bulamba e bapokele uLubemba lonse ku banabo ba-Susula-Cicinta.

2. *Mwala-wa-Lubumbu = Matipa.* Ababemba ba kwa Citi-Muluba bati bafume ku Culu-Doma, bafike na ku Lubemba, e lintu paisapo bantu bambi, bali Bena-Dona. Mfumu yabo yali ni Dona, mwana Cabala-Muhe. Ishina lyakwe limbi lya kumulumbanya ni : Mwala-wa-Lubumbu, Kalenga-Mwala, Mwala-wa-Kabundi, Cama wa Lubumbu. Abantu bakwe abo bali nabo ni : Muma-Calwe, Nkaka, Mwefu, Cipako, Cibesa, na bambipo.

Bena-*η*oma baleumfwana sana na Bena-

Dona abaishile. Kibili balepakanina mu fyalo fyabo.

3. *Mupeta-Cabala, umwanakashi. Sete, lumbwe wakwe.* Imfumu Cikwa yali no mwipwa umwanakashi, ishina lyakwe ni Mupeta (umwina *ŋoma*). Ishina lyakwe limbi ni Tuti-wa-fitanda, pantu afyele abana abengi banamfumu. Wishi kwa ulya mwanakashi ni Cabala (umwina *ngulube*) mfumu ya Baushi. Nyina wafyele Mupeta (umwina *ŋoma*) e nyina umo wine uwafyele Kasolo, ishina limbi Kasolwe; eo wishi Cabala-Muwe apele kale calo ca Dumbo, ne ca Cishi, ne ca Mbabala. Kanshi Kasolo na Mupeta, mu kufyalwa muli nyina umo wine (umwina-*ŋoma*), bali ndume ne nkashi.

Ulya mwanakashi Mupeta Cabala aupilwe ku muntu umusambâshi sana, uwali umukankala, ishina lyakwe ni *SETE*. Sete mulumbu, umwina nshimu. Afumine ku Luunga. Aishile upa Mupeta mu Culu-Doma, kanshi ali lumbwe wa uyu namfumu.

Mupeta afyele abana cine lubali, banamfumu beka beka. E ico abantu balumbanya Mupeta abati: e Tuti wa fitanda.

Abana bakwe cine lubali, amashina yabo ni:

1. Nyemba Sete.

E wafyele ba-Cibaye.

2. Musenge Sete.

E wafyele Citembo, Mwewa, Mwansa-Kombé, Mbulu wa Cishi, na Mulongwe wa Mbabala, Cisamamba, na bambipo.

3. Ncima Sete.

E wafyele Cabula.

4. Cibwe Sete.

E wafyele Canika na Mutondo.

5. Kaunda Sete.

E wafyele baCungu, Mushota, Kututa, Mulala.

6. Cani Sete.

E wafyele baCama.

7. Kombolwe Sete. (e Ngabwa).

E wafyele baKalimankonde, Bwalya-Mponda, ne shamfumu sha mu Luunga.

Kanshi abo banamfumu e banyina abafyele bashamfumu bonse abateke calo conse ica benanoma : mu Mukulu, mu Cishinga, mu Dumbo, mu Luunga, na kwi shilya lya Lwapula. E calo calola-lola fye.

Mfumu Cikwa yasuka yafwa. Afwile fye mfwa-Lesa. Bamushika pa Neinda-Bulungu, pa mumana Ciboo uwaita mu Matete, nao wawila

mu Lubansenshi. Abantu bamulumbanya amalumbo abati :

“ Cikwa ca Mpika,
Mukokota calo
Na kukokota calo ca Bwili ”.

3.

CIBWE WA MUKULU.

Cibwe wa Mukulu e waishile pyana pa cipuna ca kwa Cikwa. Ali mwana Kaunda-Mwelwa. Ali ne nkashi ishina lyakwe Kunda. Uyu Kunda e wafyele Cipi-Cimpulumba, Besa Cimpulumba, Ncima Cimpulumba, Kaunda Cimpulumba, na Cungu Cimpulumba.—Cimpulumba, lumbwe wa kwa Kunda ali mwina-mbulo.

1. *Cibwe aipayaya bakalamba*. Mu nshita ilya Cibwe atekele calo mu Culu-Dóma, kwali umulandu ukalamba kwi sano. Umwanakashi umo, ishina lyakwe *Dandwe*, umusano, muka Cibwe, acitile ulubembu no mukalamba. Umusano asuka aba ne fumo. Uwamubembukile ena tabamwishibe, alefisama fye. Mfumu yaba ne cifikushi, yaeba umusano aiti : Lumbula uwo mwabifishe nankwe. Umwanakashi akaninina fye ati : Alai ! nshamwishiha, ankundile fye

ubushiku pakati, nali mu tulo. Batila ntinti pa kuti amulumbule, awe nakalya, bafilwa fye. Elyo bacilolo babepesho mukalamba umo, baebe mfumu abati : umulwani ni uyu, e muntu wa musoka, e wacitile bucende no musano wenu. Nombe mfumu e pa kufulwa apakalamba, yafulwe cibi aiti : mwipayeni. Bamwipaya. Kibili yaeba bantu abakalamba aiti : sasabuleni uyu mwanakashi uwakundilwe, mumusasabule pe fumo apalala umwana. Awe abakalamba ici cintu cabânsa, bayasuke mfumu abati : We mfumu, lelo twaafisha pali iyi milimo, lelo mwatupela imilimo ya kupapula amenshi, teti tucite iyi milimo ya kusasabulo mwanakashi, twakana fye bonse. Mfumu, te pa bukali, mwe ! E lintu yaita abalumendo bonse, aiti : Akwipayeni bashinwe abankusha umutwe ; mwe balumendo nimwe mwakulaba abakalamba bandi aba kungafwako ukuteke calo. Efyo imfumu yaebele abo balumendo.

Awe, te pa bulanda ! Abalumendo bambo abali nkakashi basuka baipaya bashibo ukwali mfumu ; Balefwa ne ntipu mukanwa isha kwitipwila. Bambi abakalamba bafyuka, babutukila mu mpanga. Mfumu aiti : Mwe balumendo, bakonkeni fye, muye mubakome. Pena pa mpanga, abalumendo balekana ukwipaya bashibo, balebafisa fye mu mishitu, na mu mendo ;

elyo pa kubwelela kwi sano baleshinga ma-
sembe yabo, nelyo mafumo ne nkula no mu-
lombwa, yaba yakashikisha ce, kwati mulopa.
Baebe mfumu abati : twabakoma fye bonse
icikome-kome *takushele* fye nelyo umo, naba-
fwa fye bonse. Mfumu Cibwe, aiti : mwa-
salipeni.

Elyo mfumu yaita umulumendo umo, yamu-
pelo mwele aiti : Iwe sasabulo musano wandi
Dandwe pe fumo, tumone apalala umwana wakwe.
Awe mwandi, efyo mulumendo acita, alasasa-
bula. Umwanakashi alapunda ati : Owe, Owe,
banjipaya. Nga nafwa, nkesa ilandula ne mwine.
E mifwile afwa no kufwa, ne filai mu kanwa.

Ku mfumu umutima watalala nomba. Yatila :
Calo catalala, te kuti palemoneka abakalamba
aba kubembuka na basano bandi. Ine ndi
mukali.

2. *Icisoka*. Lilya lintu imfumu yaipeye aba-
kalamba, yaipeye no musano wakwe Dandwe, e
lilya line imfumu yatolele no mupamba ukala-
mba. Ubushiku bushilile kantu, imfumu yalele
mu tulo. Lilya yasendeme, elyo yapombwa ne
cisoka, ifwafwa, mu mukoshi, no mutwe wa ciko
pa mutwe wa mfumu. Ilyo Umukashi acimwene
aikatwa no mwenso, alatutuma, atendeka no
kupunda, ati : Mwe balumendo, tutuleniko,
twafwa. Kanshi na balumendo baisula, abati :

Cinshi ?—Umukashi ati : Lolesheni, imfumu ya-sanswa no busanso, moneni ici cisoka icipombele mfumu mu mukoshi ; aleni, mwe balumendo, tuleni mfumu yenu, mwipaye ici cilwani.—Awe abalumendo bonse balongana, babule fimuti, na mafumo, na masembe. Na aya mano ya kuti batule mfumu yabo, baipaye nsoka, awe nakalya, aya mano yabula, cabansha sana, abati : nga twalasa icisoka kwi fumo, atemwa twacikoma kwi sembe, atemwa twaciumisha ku fimuti, e pali twaipayaya imfumuifwe kumo. Balaungwa-ungwa fye, amano yabo yali yapela. Bwasuka bwaco lucelo, bacili baleshingashinga fye, tabeshibe ifya kucita. Baletotoshanya abati : nalimo insala kuti yaikata ici cisoka, caipombolola icine, calaya. Awi se ! Akasuba kapita, kakano ! awe nakalya. Ubushiku nabo buno buno, awe nakalya. Abalumendo baleifwaila amano. Umulumendo umo ati : kampalameko, kanjeshe ukuciuma. Yangwe ! apopene icisoka canyongoloka panono, calaimya no mutwe nge fi, na menso yabekesha, no lulimi lwa ciko kwati mufwi wa mulilo. Nelyo umulumendo engapama shani pali ici cintu, awe kuti afilwa, umwenso wamwika. Inshiku shapita shibili, ni ifyo fine, no kuti icisoka cipomboloke, cinyongoloke mu mukoshi wa mfumu, nakalya, calefyenenkesha fye mfumu na maka, cati cimwipaye.

Mu bushiku bwalenga shitatu, akalumendo
kamo, ishina lyakwa *Bwalya*, umwina-mfula,
wishi ni *Mushinge* (umwina-kasha, e nsengo
sha mpombo), ishina lyakwe limbi ilya kumulu-
mbula ni: Culu-Lulanga, kafumako, kaya noko
kafishile wishi mu bwendo pa mpanga ukutali.
Bwalya *Mushinge* ati afike kuli wishi, atila:
Tata, Cibwe imfumu yesu, yapombwa ne cisoka
mu mukoshi, no cuti icisoka cipomboloke
nakalya; na ifwe nga twati tucilase, awe amano
yesu yapela, pantu e pali twalasa kumo ne
mfumu yesu. Nomba apo busanso ubu bwishile
napapite nshiku shibili, lelo bwa shitatu. Mfumu
yesu yala swa ifwe lelo-line. Elyo wishi ae ba
mwane ati: Umfwa, *Bwalya*, we mwana wandi,
ine teti njime nje ku mfumu iyo icisoka ci-
ipombele mu mukoshi; nelyo ningapusushe mfumu
kuli ico cilwani, limbi mfumu ikesa njipaya
ne mukalamba. Nomba, iwe, cita umo mwine
nalakweba; nomba, shiumfwia bwino, nga wa-
pusushe mfumu, winsokolola ku mfumu auti:
ni Tata e wampele amano, iyoo; kuti wat i fye:
we mfumu, ni ku mano yandi ne kalume obe.
Bwalya ati: Natesha, tata, kanshi mpeleni
amanu, nje mpokololeko mfumu yesu. Awe na
kabushe wishi amweba ati: Kabiye, uye wimbe
mpuku, elyo ufwaye no lushishi, ukulike mpuku.
Pantu ifyo usosele auti: mfumu ili ne nsala apo

ishilile pa nshiku shitatu, ne nsoka ine ili ne nsala apo ishilile pa nshiku shitatu. Awe na kamunompindi no bushe, Bwalya Mushinge aya imbe mpuku, akulika, afonkola no lubilo, aya ku mfumu, alepemwina no kupemekesa : ee ee ee. Elyo abika impuku panshi, alaibelebesha, impuku yatampo kutolauka-tolauka ukwali imfumu. Icisoka cati cimone akapuku, aciti : kanje ndye icakulya. Awe catampa ukupo-mboloka, caitwala icine ku kapuku aciti : kanjikate bwangu, kebutuka. Bwalya Mushinge, ena e pa kutinta ku lushishi kunse ya ɻanda. Icisoka calakonka kapuku, casuka canyongoloka conse mu mukoshi wa mfumu. Bwalya Mushinge, akonkanya ukutinta pa lushishi, icisoka casuka cafika pa mwinshi wa ɻanda, cafumina na panse. Elyo balumendo bonse baciuma ne fimuti, bacilasa na mafumo abati : twaciipaya nomba ici cilwani !

Apopene, Cibwe afwa citu ! afwa umutombo, alafunshika fye. Kabili atampo kupepemuka, alayangukilwa no mweo, atembuka no kute-mbuka. Elyo cilya imfumu yatutubuka, e lintu yasosa aiti : Mpeniko akakulya, utumusunga. Awe cilya camuwamina, yapiba na mabe. Kabili aiti : Mpeleniko no tubwalwa nweko panono. Bamupela. Palya pene ilyo mfumu yapusuka nsansa shaisa yalasosa aiti : Bane, cine cine

napusuka. Nabo abati : Cine cine, we mfumu yesu. Kibili imfumu yalaseka aiti : Cine cine, cilya cintu cati cincite filya mwacicitia, cati cinjipaya, nomba imwe mwaciansha, mwaci-ipaya. Bena abati : We weta, twaciipaya.

Elyo kibili yayasuka aiti : Bushe cilya cintu mwaciipaya shani ? Nabo abati : Iyoo, we mfumu, kwipaya twaipaya fye, ni pakuti umunensu Bwalya e wakwete amano, lelo na mano akwete ni aya yene. Nao Bwalya ayaswike mfumu ati : ni ku mano yandi.

Elyo mfumu aiti : We Bwalya, we kalume wandi, londolola, tumfwe bwino, bushe cine cine ni ku mano yobe ? Kuli Bwalya, nomba kwa-tampo kwafya pa-kuti afise umulandu. Imfumu Cibwe yali imumwene cilya Bwalya ali alepeme-kesa, no kupemwina, aiti : kanshi atulile kwi? Bwalya umwenso wamwikata, alatutuma no kututuma. Asuka alondololo mulandu ati : We mfumu, wasosele auti ipayeni abakalamba bonse, natushale fweka. Cine cine abantu tabakene ukucita ify' asosele mfumu. Elyo ine nabulile batata Bamishinge, naile bafisa ukutali ; kabinge cilya amano yesu yalibula ayakuti tulase cisoka icamupombele mu mukoshi, elyo ubushiku paka-ti ubushilile kantu ine naimine, nati : kanje kuli batata abengampela amano. Kanshi Batata e bampele amano. Nomba, we mfumu, wiipaya

batata abankushishe, wiipaya abafyashi bandi, napapata. Kuti wanjiipaya fye, ine ne musha obe; batata bena tebo, nalibatemwa. Shiwinganjipaya fye filya twaipaya cilya cisoka.

Elyo mfumu Cibwe, apo mutima wakwe wai-kala bwino nomba, yapingulo mulandu, yalaeba bantu aiti: Kabyeni mubule Mushinge (umwina-kasha), mumulete kuno, pantu e wampususha. Abantu e pa kuya bua Mushinge, balamusunse pa nsunsu, baleimbo lwimbo abati: Eya, Eya, Eya. Kibili mfumu Cibwe yasosa aiti: Mukumanyeni icalo conse. Kanshi e pakumutandasha icalo conse, elyo bamubwesha ku mfumu. Kibili mfumu Cibwe yasosa aiti: Cine cine bakulu, e basuma. Ine nalilufyenye apakalamba lilya na-ebele ukukoma bakulu. Te pâpo Lesa Mukulu ankalipile nganshi ku cisoka. Lesa Muluku alesha ukufyengelesha abantu apabulo mulandu.

3. *Ubwilu. Mukulu.* Icalo ca mu Culudoma ishina lya ciko kale, abantu baleti: Bwilu. Elyo mfumu Cibwe yatila aiti: Kuti twaleka nomba ukulumbula calo cesu atuti: mu Bwilu; ishina lya Bwilu telyo; twakulati: MUKULU. Pantu mu Mukulu mwakula abaice, mwakula na ababa munda. Efyo yasosele mfumu Cibwe. Kanshi nomba e calo ca Mukulu. Ne mfumu Cibwe, bamulumbula abati: Cibwe wa Mukulu. Cibwe wa Mukulu, akotele sana. Alicindeme.

Nyina wakwe Kaunda Mwelwa nao ali no lulumbi, ali mwana Cibwe-Sete. Kabinje bamunyina ba mfumu abengi; na bepwa abaume na banakashi nabo abengi; na bakulu nabo batampo kufulisha. Asuka Cibwe wa Mukulu afwa. Baya mushika palya pene bashikile Cikwa, ninshi nipa Ncinda-Bulungu, pa Ciboo.

4.

UKUSALANGANA MU FYALO FIMBI.

1. *Cisamamba, Cifumbe, Mwelwa-Mfumu*. Liya imfumu Cibwe yafwile bashamfumu Abena-noma batampile ukusalangana mu fyalo mu fyalo baleti: natufwaye ififulo ifisuma umwakwika na bantu besu. Pa kabalantansi uwabalilepo ukufuma mu Culu-Doma ni *Cisamamba*, ni muli ilya nshita Cikwa ali *pa bufumu* mu Culu-Doma. *Cisamamba* (umwina noma) atala aya ikala ku Doma. Kibili alungama ku Lwapula, ayabuka, aya kwishilya, aya ikala mu calo ca Kali-Dandu (baKunda). Pati papite inshita, elyo bambi Abena-Doma baimine baile sanga *Cisamamba* ku Lwapula, amashina yabo ni: Kampombwe, Katete, Mulenga, Minga. Nabo abati: na ifwe tupoke mpanga.

Cifumbe nao afuma mu Culu-Doma, atala aya

ku Lwapula, aikalako inshita inono. Kabili abwela; aya ikala mu calo ca Dumbo.

Mwelwa-Mfumu nao aya ku Lwapula. Kabili aya ku Ilala, abwela; aya pita ku Bubisa kwa Kopa, ayabuka Cambeshi. Aisa kabili mu Culu-Doma. Aima na kabili nasenda bankashi yakwe, aya ikala ku Luunga.

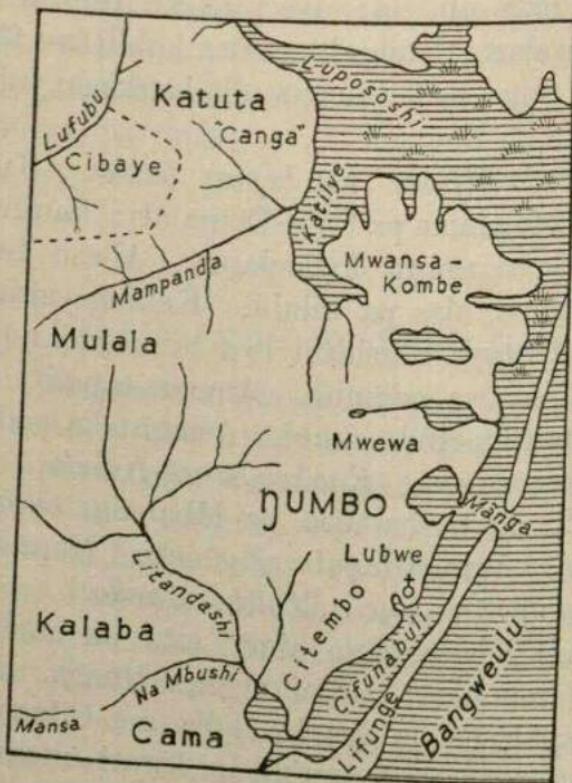
2. *Kunda-Mfumu na bepwa bakwe.* Kunda mfumu nao afuma pa Culu-Doma ati : kamfwaye cifulo cimbi umwa kwikalamo. Abaso bwato ubukalamba, aisa pa Cilubi. Kabinge aisa pa Cishi, alefwaya ulushishi lwa luimbwa, no lwa ngalati, no lwa miombo. Amona tapali. Elyo ati : kanje ku cifulo cimbi. Asha ateka pa Cishi umwipwa wakwe : *Kankomba-wa-Kunda*.

Kabili no bushe aisa pa Mbabala, alafwayo lushishi. Asanga tapaba ulushishi. Napo ashapo umwipwa wakwe : *Muleba-Mando*.

Kunda-Mfumu elyo aimia, aisa ali na bantu abengi mu bwato.—Balungama Ifunge. Basanga tapali nshila iya kwingila mu Cifunabuli; basanga umusenga naufulisha kwati umulundu. Abati : katukule icibwato, tucininike pa mulu, kabinge tucikunkulushe, tucipose na muli Cifunabuli; awe nakalya, icibwato cafinisha, amaka yabula. Payafya nganshi. Kanshi babula inkasu, balaimba, balaimba mwe, balafumisha ifimisenga kunse. Basuka baimbo mufolo uka-

lamba, ukulu sana, bamwenamo nshila ya kipi-shamo icibwato; *iyi* nshila e *Mângâ* nomba.

Elyo Kunda-mfumu aisa ku Dumbo. Basa-



ngako *Katubula-Dumbo* (mwina-kani). Kunda asosa ati: Ndefwaya incende iya kwikalamo, kale twali ku Culu-Doma. Elyo Katubula-Dumbo aishibe mfumu ati: Bushe, mukwai, tewe Kunda-Mfumu? Nao ati: Ee, mukwai, nine wine. Elyo Kunda-Mfumu aisa ku Mulungushi, e mu-

kupi-
a.
Basá-

mana mu calo mwa Mwewa. Asangamo miombo,
ne ngalati, no luimbwa. Eko aikala. Ali no
mwana umwanakashi ishina lyakwe ni *Bwalya-*
Kunda.

E lintu Kankomba afuma ku Cishi, ati : kanje
mone yama Kunda-mfumu. Kanshi e mifikile
afika. Kunda e pa kusekelela sana umwipwa
wakwe uwamufkilile. Amutebeta ifilyo ifingi.
Elyo Kankomba amono mufyala wakwe Bwalya-
Kunda awama, ati : kangupe uyu mukashana
umusuma, abe umukashi wandi. Nalume Kunda
akaninina ati : Iyoo, nshilefwaya ukuti upé
umwana wandi. Kankomba e mibwelele abwe-
lala ku Cishi, mu mutima wakwe afulilwe apo
ashaupile mufyala ulya. Kabili asha, aya shimi-
kilo mulandu kuli munyina umunankwe Muleba-
Mando uwali ku Mbabala.

Muleba-Mando ati : Ine kanshi nkayako.
Alimine ukuyako, asangile Kunda-Mfumu pa
cifulo. Kunda amutebeta. Muleba-Mando ati :
Lekeni ngupe mufyala wandi. Nalume akana
ati : Iyoo, nshitemenwe. Elyo bacilolo batampo
kulakalipile mfumu, balasosa abati : âbwiso
bulwi ubwa kumwimisha, abengalamupokololako
bushe ni bani ? tapakaleba abantu, na abepwa
bobe na bantu babo, tabakalekwafwako mu buta.
Efyo bacilolo balekoncomeshe mfumu. Mfumu
nayo e pakubanakila, aiti : Cisuma, mwe bacilolo,

namusosa bwino; ebeni Muleba-Mando naese kuno, ope mwana wandi. Kanshi Muleba-Mando e pa kuupa Bwalya-Kunda. Wishi elyo amupele ncende pa Cinkutila pa ntulo ya Mulungushi. Asha amweba ati : " Nkalamo ilume nga waipaya teti oce ku mobe yoo, kuti waleta ku mwandi. Ne mitwe ya bantu abo ulashile mu bulwi, wilasamika kwil linga, iyoo, kano waleta ku mwandi."

Limbi mfumu Kunda-Mfumu yaita bepwa bakwe bambi, amashina yabo ni: Cipendwa-Mwelwa, Kanika-Mfumu, Cinshoto, ne nkashi yabo Musenge Mubanda. Mfumu yabebe ati: Twaleni babenye bandi ku Mulungushi. Awe abepwa bakwe bonse umwenso wabekata, bakana ukutwala babenye, balatina. Elyo Bwalya-Kunda ayabula babenye ba kwa wishi, aimine ntampulo shitatu, kabinge pantampulo sha bune asosa ati : " Mwe babenye, tata nga afwa, mwikasosako, mukabe fipe fyandi, tamwakaleba kanshi ifipe fya bepwa balya batatu abakene ukumubula." Efyo asosele. E kutila : E cifulo candi; abakesa pyanamo bepwa bandi.

Tapalapita inshita, Kunda-Mfumu afwa no kufwa. Elyo apopene Cipendwa-Mwelwa afwayo kupanya Kunda-Mfumu, alafwaya na babenye. Bwalya-Kunda akana ati : Nga mulefwayo bulwi kuti twalwa fye nenu; abakesa pyana, bepwa bandi. Ubulwi bwasuka bwabuka. Abantu ba

kwa Bwalya-Kunda baipaya Cipendwa-Mwelwa. Elyo bambi abepwa ba kwa Kunda-Mfumu, abo tulumbwile, babutukila kwa Cibwe waMukulu.

Elyo Muleba-Mando, mwata wa kwa Bwalya-Kunda e pakubule nshelo (ninshi e mbokoshi sha filundu) apela bacilolo, abatuma kwa Cibwe wa Mukulu, abeba ati: "Ifipondo fyandi fibutukile kuno, file kwa Cibwe, mubekate, njise njipaye abo batatu."

Bacilolo baima, bayafika kwa Cibwe nabasenda nshelo. Bafikile icungulo nga filya kasuba na-kawa. Cibwe abeba ati: Tukalanda mailo, tusheni, bushiku nabwila. Kabili Cibwe aymona abepwa batatu balya abeshile uko ali, abeba ati: kekaleni ku cibumba. Bayaikala. Babafimba no mukupo wa nama.

Bwaco lucelo, bacilolo baisa kw'isano. Cibwee lintu asosa ku mulandu wa kwa Bwalya-Kunda uwapokele babenye ba kwa wishi Kunda-Mfumu, apingulo mulandu ati: Cifulo ca kwa Kunda-Mfumu kuti caba nomba cifulo ca mwana wakwe Bwalya-Kunda. Apopene Cibwe asosa ati: Mwaumfwa, ba-cibumba ! (Ba-cibumba e balya abepwa abo bafimbile no mukupo.) Nabo abati : Twatesha, mukwai.—Yaba ee ! mukwai, bacilolo te pa kusunguka ico icibumba casuke mfumu, no kuti cibumba ca ɳanda cisose umo mwine mfumu Cibwe yapingwile.

Elyo Cibwe abulo mwanakashi umusha na mwane pa mubili, atila : "Mwe, bacilolo, sendeni uyu mwanakashi na mwane, mukapele Muleba-Mando amuti : Mfumu Cibwe napingulo mlandu, nomba teti tumubwesesheshe balya abepwa ababutukile kuno, kuti bashala kuno."

Pati papite nshita cinono, Cibwe aita Kabole uwali mu Canga, ati : Bula bamunonko : Ba Cinshoto, Kanika-Mfumu, na nkashi yabo Musenge Mubanda, ubalange apa kwikala. Elyo Kabole atile : Natukwate nsakwe pa Mikonko (mwa Katuta). Cibwe ati : Mwikabuka ukuya ku Dumbo, mukekale ku Mikonko kulya kwine. Nomba e ncende ya kwa Muteta, Cisupa Mambasa, Temfwe.

3. *Culu-Doma, cibolya ca mwangesala.* Kanshi mwatesha bwino ukuti kale abantu abengi abafumine ku Kola ku Buluba batipile mu Culu-Doma, e ku ndo yabo mu calo ca Bwilu, na limbi mu calo ca Mukulu. Bashamfumu Abena-Doma abali mu Mukulu nabo bafuminemo, mwi shuko lyabo, baile balefwaye fifulo fimbiri apa kwikala : bamo ku Lwapula, bambi ku Dumbo, bambi nabo ku Cishi na ku Mbabala, bambi nabo ku Luunga. Ba-Cungu bena baile ku Bwandela, umumana uwawila mu Kalungwishi. Ba-Cama na Mambwe bali ku ncende ya Kalungwishi, ne Dona, ne ntulo ya Lwongo pa "Culu". Bati basalangane

fi, e lintu abalwani aba bulwi, abashangila mu kulwisha abanabo no kubemisha mu buta, bapalam-a ku Culu-Doma. Elyo bashamfumu Abena-noma e pakushe Culu-Doma pambilibili. Culu-Doma e pakuba icibolya ca Mwangesala, umushaikala bakaya, umushipita abantu. Ululumbi lwa ciko e lwashala fye mu mano ya bantu, abati : E peshiko.

END OF THE FIRST PART.

PART II: MU MUKULA-PEMBE: BA-CIBWE

1.

KUNDA-CIWALA.

1. *Ulupwa lwakwe.* Kunda Ciwala bamulum-bula na mashina ayengi abati: ni Kunda-Mfumu wa Mukulu, ni Mwaba-Mwelwa mutanshi-wa bukunda, Canika, Cipampa na Bukome, Cibwe-mutanshi wa Muûlu. Muntu umo wine.

Ciwala, wishi, ali mwina-mfula, wa mu ñanda ya kwa Katuba na Kombe.

Nyina wamufyele ali mwipwa kuli ulya Cibwe-uwo insoka yapombele mu mukoshi. Nyina ishina lyakwe, basosa abati: ni *Kaunda Mwelwa*.

Kunda Ciwala ali ne nkashi shitatu: umo ni Swesha Ciwala, umbi ali ni Bwalya Ciwala, umbi nao ni Mulota Ciwala. Kanshi Kanda Ciwala ali wa mu ñanda ikalamba ya kwa Cibwe Sete uwafyele ba-Canika na ba-Mutondo. Kabili Kunda Ciwala ali na munyina ishina lyakwe ni *Nkulunga*.

Pa kubala, Kunda Ciwala aikala mu Culu-Doma, apyana nalume uwo insoka yapombele mu muko-

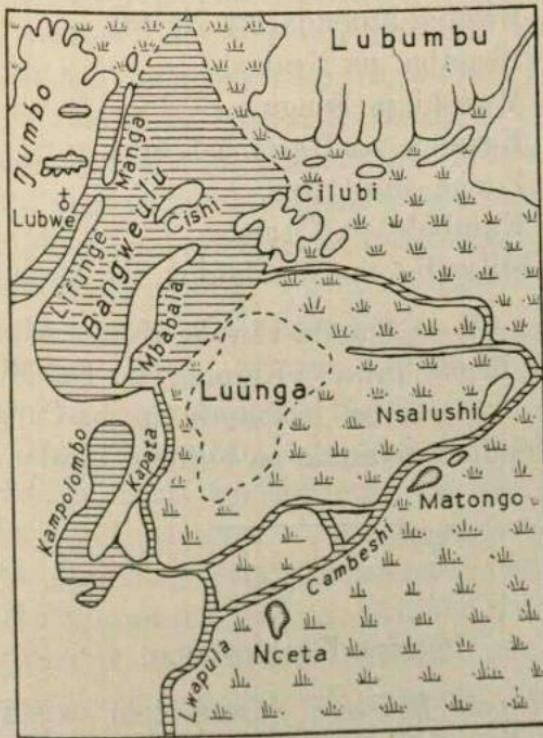
shi. Kibili aisa ikala mu Muûlu. E lintu balekene na munyina Nkulunga; Nkulunga e pa kuya ku calo ca Lubwe, ali ni Citembo. E lintu line kibili, amashina yabili ya Bwelu na ya Muûlu yatampo kusela pe shina lya Mukulu. Kibili Kunda Ciwala ayabuka Lwena, aisa muno ishilya ku masamba, akula pa Citaba. Pa kulekelesha aisa pakati ka calo ca Mukulu, aya-buka Lufubu lwa Mukulu, alungama ku *Mufili* ku citungu ukwawila Mukolomona, epa kukula mwa *Kaipula* mu mbali ya *Mukula-Pembe* umwabe fyulu ifyabuta tutu.

2. *Katuba. Kombe.* Abo bakalamba e benamfula. Bali ni balumbwe ba banamfumu. Kun-de Ciwala ati : kankabatumé ku Luunga pakuti bapoke ncende. Nakabushe eko abatuma. Bati bafike kulya, e lintu Cibuba imfumu ya Bannyaika ne ya Batwa, umwina-kasha, atampa ukubalwisha. Abatwa balya balicenjele nganshi ukuendauka ku nsumbu shonse. Baleiminina fye mu bwanje bwabo ubwaanguka, no kusongoka bwasongoka pa cisolo. Tabaleoba ne nkafi, iyoo, baleensha manje yabo ku mabale ulubilo sana. Balepita mu nkumba umo baishibe beka. Elyo balepumikisha abena Katuba na bena Kombe ku nsumbu uko bakulile amayanda yabo ku fyani, ku tuncindu, na ku matete; baleoca ayo mayanda. Kabinge balebutuka ulubilo,

baongoloka fye, balebwelela uko batulile. Te pa bucushi kuli balya bena-mfula ! Kanshi Katuba na Kombe baya obola Kunda Ciwala abati : Mukwai, tutuleniko kuli Cibuba, apimpa mûno ! Na kabushe Kunda Ciwala abatuminako umwipwa wakwe (umwina-ŋoma) ishina lyakwe ni Kalimankonde, umwishikulu wa kwa Kombolwe Sete ishina limbi ni Ngabwa. Asuka Kalimankonde abe mfumu mu calo ca Luunga. Katuba ena afumako, atala aya ku Mushitu-wa-Dumbo, limbi aya ku Kashi-ka Lwena. Emo awfila. Abantu ba mu lupwa lwakwe ni abo batila : Balengwe. Kombe nao afumako ku Luunga. Aisa ikala ku Mununshi wa Luposôshi, ku Cilopa.

3. *Kalimankonde*. Kalimankonde, umwipwa wa kwa Cibwe Kunda Ciwala, ati afike ku Luunga, alaansha Abananyika ba kwa Cibuba. Alikatama, ninshi ali mfumu ya kucindika ne ya kutina pamo. Alecindika nalumebo Cibwe no mucinshi. Alemutumina ifimasabi : ba-sampa, mboa, impifu, impende, bapolwe, incene, imita, bapale, imilonge. Alepakila mu mpasa shikalamba umo balesoma ngala sha nkoba, ne sha bacembe, ne sha fyoso, ubwilili, mpanshi, mashi-pi. Ngala shaleselasela fye ku mwela. Baleti nga balefika kwa Kunda Ciwala, baletula abati : We Mfumu, we Cibwe wa Mukulu, isabi ili lyatula

ku mwipwa wenu Kalimankonde, alasantika ku mulandu wa cifulo ico wamupele ku Luunga.— Mu mpasa shimo shimo mwalimo isabi lituntulu,



talifwile, Kunda Ciwala alaliposa pe' Timpi Kaboka, pa Kasanga akaita mu Lufubu; alebi-kapo na matuwa, na bombwe, no lusa.

4. *Icalo ca Luunga.* Abantu ba kwa Kalimankonde, abena-ŋjoma, basuka basekesha mu Luunga. Basuka balekanishanye calo mu maya-

nda mu mayanda ya bufumu bwabo. Bashamfumu amashina yabo ni aya yene :

1. Kalimankonde, mfumu ya Luunga.
2. Bwalya Mponda, ku Nceta.
3. Nsamba, pa Nsalushi.
4. Mweshi, pe Senga.
5. Kasoma, pa Kasoma-Lunga.
6. Ponga, mu Cafye.
7. Kambale, pa Cisale.
8. Milambo, mu Mpalambo, na bambipo.

Asuka Cibwe Kunda Ciwala afwa. Afwile ku *Mukula-Pembe* mwa "Kaipula". Ku Mukula-Pembe eko nomba bashamfumu ba-Cungu na ba-Mutondo bapyanina pa bufumu bwabo.

2.

CIBWE-KASOKOLOLO.

1. *Ulupwa lwakwe*: Kasokololo, wishi kwa Cibwe, ali mwina-ŋanga e nkoko. Nyina wakwe ali ni Mulota Ciwala nkashi ya kwa Kunda Ciwala. Ulya Mulota alelota pe ifiloto fya calo. Ulucelo cilyalabuka mu tulo, alelondolwela abantu filoto ifyo alotele ubushiku pakati, ati : nali niñona balwani mu nshila, ifita te pa bwingi, mwe ! filefwaya ukutuwila. Kanshi abantu epa kwan-

gufyanya ukwimbilila impembwe, no kushimpe
fimuti mu malinga, no kucilike mpongolo shonse.
Kabili abaume baleipangasha kabela ne mifwi
ingi, na mafumo, na masembe. Abanakashi
nabo baletapa ifimenshi mu mitondo pa kuti
abalwani nga balepose ciku ca mulilo ku mi-
tenge ya mayanda, bashimye bwangu. Kanshi
abalwani baleti nga bafika mu kubawikisha
malinga, awe nakalya, balefilwa fye, nabasanga
abena-Cibwe nabasalapuka. Cibwe-Kasokololo
takokwele pa cipuna ca bufumu.—Afwilile palya
pene pa Kaipula, ku Mukula-Pembe.

2. *Muka Cibwe*. Mfumu Cibwe-Kasokololo
ishifwa fye, elyo abepwa ba mfumu bafwaya
ukupyana. Muka-Cibwe akaninina fye ati : Alai
nshilefwaya ukuti bashamfumu ba ku Mukulu
bese bangupe, bapyane. Awe cayafya sana mu
calo ca Mukulu; icasosele umusano cayansha
bena-Mukulu amano, abati : Kanshi, nani enga-
pyana apo atukana bonse ? Kanshi ishamfumu
shonse shaleinyumanyuma fye, amano yapela.

Bushiku bummo ubushilile kantu, paisa pa musu-
mba imfumu imbi ifumine kwa *Cimbilya* mu
calo ca kwa Cama (umwina-ŋoma). Ii mfumu
ishile fye ku kulôsha Cibwe. Abena-Mukulu
bashamfumu elyo batampo kusoka muka-Cibwe
abati : We musano, iyi mfumu ifumine kwa
Cimbilya, kuti yapyana iwe, muntu umusuma

no mukoshi utali nge fi ! Musano ati : lekeni mfumu ise, mumone. Kanshi mfumu ilya yalingila mu njanda umwali umusano. Umusano amweba ati : shipyana nombaline, ulucelo nga taumpyene, ninshi bashamfumu ba kuno kuti bakufulumuna fye. Mwandi, iyi mfumu te mukani iyoo, e mipyanine apyana no kupanya.

Ulucelo, ilya mfumu yaima, yaisa ikala pa cipuna, yalonganya abantu bonse, yalabeba aiti : Mu kulaupana muno calo ca Mukulu, mwakulacite fi : Mwaume mukote kuti aleupo mwanakashi mukote munankwe; no mulumendo kuti aleupo mukashana uo balingene nankwe. Teti umulumento ōpe mwanakashi mukote. Teti mukashana ūpwe ku mwaume mukote. Efyo imfumu isosele. Kibili aiti : Bushe, mwaumfwa bonse ? Nabo abati : Ee, we mfumu, twatesha. Kanshi ilya mfumu pantu yali mweni yasosele ifi pa kuti belamupinda kuli balumendo bena-Mukulu, abepwa ba mfumu Cibwe. Na kale abepwa balya ba mfumu Cibwe e balefwaisha ukupyana, balafulwa sana apo musano tabasakamene, askamene fye umweni.

Tapalapita inshita apo ulya mweni aishile pyana umusano, paisa pa Mukula-Pembe uMwashi umo, umukalamba, ishina lyakwe ni *Lulembo*, no mukashi wakwe wene umukashana. Pa kubamona fye, mwana Cibwe, ishina lyakwe *Mulilo*.

Kubimba aibukisha ify'asosele mfumu., ati : kangupe uyu mukashana muka-Mwaushi. Kanshi amupokolola na amaka ku mulume wakwe. Ena bamutamfy a abati : akuya fye uko ufumine. Bushiku bumo balalongo bwalwa, na bantu abengi cipipy baisa ku bwinga bwa mwana Mfumu. Mu ḡanda umwali shibwinga na nabwinga, abantu balecinda, balecilincinta nshindo, baleshoshota amakasa pansi, baleimba no lwimbo abati : Mulilo-Kubimba ee eya ee, Mulilo-Kubimba ee eya ee. Banakashi nabo baleimbila ulya mukashana uMwaushi abati : Nabwinga ee, Nabwinga ee. Bambi abali mu mayanda balenwo bwalwa, balekafye congo icikalamba.

Awe ulya Mwaushi umulume wa mukashana uwo bapokolwele kuli *Mulilo-Kubimba* afulwa nganshi ne cifukushi cikalamba, caba nge cikonko camwikatisha ku mukoshi. Asuka aimaa, aingila mu ḡanda imo umwashali abantu, abulo buta no mufwi, afisa mu cilundu cakwe. Kabinge alungama ku numa ya ḡanda umo balecinda, alenyanyamina fye, alabendela, asuka abebeta mu ḡanda pa cipunda ca nsolokoto. Yangu ee, kanshi ulya Mulilo-Kubimba asangamo, abantu ba mukati balesefye cilundu ca minkwala cakwe nga filya konse konse. Kanshi bwangu bwangu Lulembo akanso buta, amulasa fū. Mulilo-

Kubimba awa pansi no mufwi mu cifuba. Afwa no kufwa. Ati amulase, Lulembo e pa kufumpuka ulubilo, aya mu mpanga. Abantu bamufwaya, awe nakalya; abengi balikolelwe no bwalwa.

Nomba mwandi, te pa misoa ku musumba! Musano akute nkûta ati : Owe Owe, nali shama, owe mwana wandi Mulilo afwa, nabamwipaya. Akasuba kasuka kawa, malilo yeka yeka. Bwaco lucelo, bashamfumu abena-Mukulu baeba umusano ati : Ulya, uwaishile pyana iwe, e cipondo cine cine. Ico atupele cebo ca kuti mukote ôpe mukote munankwe, no mulumendo ôpe umukashana uwo balingene nankwe, bushe cinshi? Te mômo ici cebo calengele ukuti mwana Mulilo apokolwele ulya mukashana Mwashi ku mulume wakwe. Cine cine ilya mfumu ya mu calo ca kwa Cimbilya iyo waupile yabe cipondo. Musano mu kumfwa ayo mashiwi ainamisha, aikala shilili, ali ngo muntu uleenganya icintu mu mutima. Kabinje ainuka, atila ati : kanshi tucite shani? Elyo *Muteya-Nkwanga*, umwipwa wa kwa Kunda-wa-Lulanga, asosa ati : lekeni twipaye fye ici cipondo, ciishile fye mu calo ca Mukulu pa kulye calo, no kwipaye babululu besu. Kanshi ilya mfumu baiipaya; kibili baya muoca. Kanshi wamwi peye ni *Muteya-Nkwanga* umwipwa wa kwa Kunda-

wa-Lulanga, alakumbwa mu mutima ati : ine nomba kampyane pa cipuna pali bu-Cibwe. Awe, bamulesha.

3.

KUNDA-WA-LULANGA.

1. *Abepwa bakwe*. Tapalapita inshita inka-lamba, Kunda-wa Lulanga aisa pyana pa bufumu bwa mu Mukulu. Ali ni munyina wa kwa Cibwe-Kasokololo. Kunda-wa-Lulanga, ishina lyakwe limbi ni *Ngombela-Kombe*. Kombe e wishi, mwina-mfula. Nyina nao ni *Mulota Ciwala* ulya tulumbwile pa kubala. Kanshi ulya Mulota Ciwala e wafyele Cibwe-Kasokololo na Kunda-wa-Lulanga.

Kunda wa Lulanga ali na bepwa basano aba bupusaushi nganshi, bali bapulumushi bene bene. Abo bepwa, amashina yabo ni aya :

1. *Muteya-Nkwanga*. Ali e waipeye mfumu iyafumine ku calo ca kwa Cama, mwa Cimbilya. Alefwaya ukupyana pali bu-Cibwe. Abantu balimukenye pantu alepulumuka nganshi. Monse umo baleya na bantu bakwe mu mishi ya bantu, aleteye nkose mu mbali ya mayanda, alekumanya ncende shonse. Pa nkose aleposapo tumale, tubalala no tumasaka. Yaba ee, nkoko shonse te pa kwisa ulubilo pa kusompole filyo !

Shasuka shaleikatwa shonse mu fimakose. Muteya-Nkwanga na bantu bakwe e pa kushisenda mu kulya. Awe abantu balefulwe cibi. Ena ati : Yoo, te nkoko shenu nteya, ni nkwale.

2. *Lesa*. Ena konse uko baleya na bantu bakwe mu mishi ya bantu, balafika nabamusunsa pa nsunsu. Aleti nga afika ku mitaba, aleikata ku misambo ya iko ati : Lelo Lesa Mukulu aikila ku mitaba yenu. Elyo abantu bakwe baleteme mitaba yonse, balekombola no kukombola pa kusale filundu fyabo. Abantu ba ku mushi, te pa kufulwa mwe ! balifulilwe cibi.

3. *Mukuta-Kalyo*. Ena monse umo balefika ba bantu bakwe mu mishi ya bantu nao nabamusunsa pa nsunsu, ali nakobeke sembe ku kubea. Baleti nga balepalama ku butala umo batutilemo amale, aletobo butala kw'isembelyakwe. Abantu bakwe elyo baletola filyo fyonse, balesenda abati : twatola fye tulyo tusangile mu butala ubwatobeka. Awe mwandi, abantu ba mu mishi nabo te pa kufulwa mwe ! balifulilwe cibi.

4. *Kapalala-bana*. Ena ali wa bunkalwe ukucila, muntu wa misoka. Konse uko aleya ku kutandala, aleisa nasendo mwele. Alesasabula banakashи kw'ifumo ati : kañone apalala abana. Awe abantu balemupate cibi e cikanga balemwipaya, nomba baletina pantu mwipwa wa mfumu.

5. *Kamona-mpande*. Nao wa bupulumushi ukucila. Aleikata abaice no tulumendo, alecentula makufi yabo ku mupeni ati : kamone mpande mw'ikufi. Abaice te pa kulemana abengi! Balefilwa ukwenda. Nao abantu bamupate cibi.

Abantu mu kumone fyo, balifulilwe ne cifu-kushi cikalamba. Basuka basalangana abengi mu fyalo mu fyalo ukutali abati : nelyo tuleya fwila ku balwani, na ku nkalamo, nelyo ku ɻwena, cili fye, katubutuke fye ku bupusaushi bwa be-pwa balya. Limbi ubuta nga bwaisa bemisha, te mulandu wesu nga bafilwa ukwansha balwani, ninshi baitalika abene, e mūlandu wabo. Awe na kabushe, na kamuno-mpindi no bushe, e misa-langanine basalanganine mu fyalo mu fyalo abengi.

2. *Buta bwa Luunda*. Tapalapita inshita, elyo buta bwa Luunda bwaisa, bwafika ku Mukula-Pembe. Balwile cibi pa myaka ibili. Bali nga baleanshanya, na abantu bafwile abengi monse monse. Basuka Balunda batantike myanshi ya cani kw'ilinga, baoca. Kibili balekulikila ciku ku mifwi yabo, basonteka, baposa ku mitenge ya mayanda, baoca mayanda. Awe ku bena-Mukula-Pemba amaka yaba nga kupwa pa mulandu wa kuti abantu bacepele; abali no kubâfwako bwino tabaliko, balisalangene. Awe ubushiku pakati bushilile kantu Kunda wa Lulanga na basano babili na bakalume nabo babili babutuka.

Kunda ati : kambutukile ku Dumbo kwa Ci-fumbe, ku imfumu inandi. Kibili atila ati : Teti nyante lukasa Iwandi mu menshi, iyoo; na pa kupatuka mu bwato, teti njikile mu menshi. Alapa no kulapa. Awe e mibutukile yakwe abutukila ku Dumbo.

Baluunda bati bawikishe umushi wa Kunda-wa-Lulanga ku Mukula-Pembe, e lintu balungama kwa *Cinyimba Kabulwe* (e Musoma) pe Sofwe, abati : Ulya mwina-ŋona ewali aleafwako Kunda pa kuti batulwishe, no kutwipaya batwipaye. Awe balalwa. Fyasuka ifita fya kwa Kasembe Ilunga Lukwesa fyaipaya *Cinyimba Kabulwe*. Bashamfumu bena-Dona, ilyo ubulwi bwapwile elyo batampa ukupinda ba-Cibwe wa Mukulu abati : Te pâpo nomba ! Ba Cibwe baishile tōbola; tubafweko; kibili umwine afyukile kumbi ku Dumbo, twashele fweka, kabinge ku numa Lunda aisa tuwililila; Kushama twashama : fya mashamo ! E pa mulandu uyu wine Cungu limbi lily'ali pa bufumu bwa mu Mukulu atile ati : kamfûte pali ulya mulandu wa bulwi bwa kale. E pa kubula icipande ca calo ce Sansa, apela Matipa; kibili abula mwane Citunkubwe, umwina Doma kuli wishi, no mwina-ŋona kuli nyina Mwansa-Kaluba, ati : uteke cilya cipande ca calo mwa Matipa.

3. *Kunda-wa-Lulanga* aya ku Dumbo. Namu-

tesha ukuti Kunda-wa-Lulanga afyukile lilya
Baluunda bamuwikishe, ati : kanje kwa Cifumbe
ku Dumbo. Kibili namutesha ukuti ali nalape
cilapo. Awe baleenda enda fye bali na basano
babili na bakalume babili.

Asuka afika ku Luposôshi, asanga ilungu lyabundilwe na menshi, pantu pali nshita ya mainsa. Elyo ati : kamfike bwangu bwangu ukwabo mulonga, nga nkute Coba wa bwanje (= bwato), angabushishe kwi shilya. Awe aletubula mu menshi tubu tubu tubu pantu mu'ilungu namwibililwa. Kabinge te pa kucula mu-kwenda, takwali muntu nelyo umo uwa kumusensa. Kanshi aleenda ifyo fine mu menshi na mu fyani ifingi ifya mu mawanga. Ifyani ifingi fyalemukobanya molu, fimbì fyalemulasa, nge fyo ifi fyani ni : fimashinge, cilitafu, lufunsu, minungwe, ngoa, nsubwa, cipututu, kala-sha, musekese, kampata, fisonge, cayanangu, nasalala, mintupula-nsupwa, tendabemba, lusa. Te pa kucula mwena ! Fimbi ifyani fyalebaba.—Asuka afika ku mulonga wa mu-mana, Luposôshi. Pe' shilya, ni pa Mishinge, alakuta ati : Coba ee, Coba ee, Cobae, iseni mutwabushe bwangu.

Coba aisa no bwato pa kubâbusha. Kunda na basano babili na bakalume babili elyo bapata-ma mu bwato, abati : Eyo, twalafika nomba,

twalatusha no kutusha. Bati bayabuke umumanu ku mulonga, elyo banakashi bibili baikila mu menshi, bakalume bibili nabo baikila mu menshi. Elyo mfumu Kunda wa Lulanga ati: na ine kanshi kanjikile mu menshi! Ala mu-kwai! Coba ulya wiminine mu bwato ali Ciwa, calatampa ukuseka Kunda aciti: We ulapile auti: nshanyante makasa mu menshi, nshake-kile mu menshi, bushe ni shani! Na apo pene cimwela caisa, calapupa. Awe Kunda mwenso wamwikata ati: lelo natolo mupamba, amalamino yanjishila, tubwelele fye uko tufumine. Na kabushe batapatama mu bwato, babwela munio ishilya, tabafikile ku Dumbo.

Elyo insala yabekata e cikanga bafwe lushile. Bakalume bibili banukula uluko, balalya min-kono; abanakashi nabo banukula amatuwa, babangula, batongwelamo utubuto utwaba nga amale, e misanga, balalya. Elyo imfula yaba-sanga pakati ka nshila mu ilungu. Banukula utufyani: ulweo, icinko, mape, misala, bafimba akasakwe ako batila kasâma, balaube mfula. Bwaila fye e lintu bafika ku kamushi akali mu-llambo. Abantu babapela utwa kulya: amataba, imyungu, ne fipushi, kwali nsala. Batusha no ku tusha. Bakalume kwati ni mfwa fye, banakile nganshi: balesobawila fye filyo, nabekala, balembeleka pa meno. Eko basendeme.

Bwaisa ca, abati: Awe! amaka yacepa, lekeni tutushe bwino kuno. Kanshi balindako nshiku shibili. Kabili baya.

4. *Kunda-wa-Lulanga aya kwa Cimbilya*.
Kunda aumfwa ukuti Balunda nababwelela ku myabo ku Luunda. Umushi wa ku Mukula-Pembe, bashile balioca. Awe Kunda alanyumanymuma fye; bulanda ubwingi! Elyo ati: Kanje ku calo ca kwa Cama, kwa Cimbilya, e pali ansekelela. Kanshi eko alungamina. Mu nshila asanga balumendo babili nabapando buci. Abo balumendo bamweba abati: Mwapoleni. Mukwai, ni mwe bani?—Nao ati: Nine Kunda-wa-Lulanga, naisa ku kumone mfumu inandi Cimbilya. Balumendo batota no kutota, bamweba abati: We mfumu, taleni lyeni utubuci tupandile, kabili mutusheko cinono. Ifwe tuleya musobela ku mushi. Mfumu kanshi yaikala, yalalya no töei bamupele.

Ku mushi, mfumu Cimbilya yati yumfwe ukuti Kunda-wa-Lulanga ashele palya pepi pa mpanga, yalaibukisho mulandu wa musoka bacitile munankwe kale. Mu mutima ati: kuti nailandula bwino, kuti nalandule mfwa ya munandi.

Balumendo abapandile buci bati bamusobele, elyo mfumu Cimbilya yabatuma kuli Kunda aiti: Muye mubule mfumu inandi Kunda umo ashele, mumusunse pa kumuleta kuno. Efyo bacita.

Kunda e pa kusâmwa ati : kanshi mfumu Cimbilya e mfumu ine ine, e mfumu isuma, yancindika, no kunsekelela yansekelela, napusuka nomba. Cine cine na pa nshiku shibili, abantu bonse bâisa ukusekelelela Kunda, no kumutebeta balemutebeta ne fimakoko, ne fimali. Nomba ifi fyonse ifya kusansamuka, fyali fya bufi, fyali fya kumusengulwila fye, ifya kumualulwila fye. Ninshi mu mbali, mu nsaka ya kwa Cimbilya, mwali cilye ca mashiwi ya nkama, nabapanga ukumwipaya.

5. *Baipaya Kunda ku Kalungwishi*. Pati pâpite nshiku shibili, mu bushiku bwa butatu cilya bwaco lucelo, banamfumu bonse abena Cimbilya bâisa longana ku kuposha Kunda umo mwine bacitile pa nshiku shibili. Kunda-wa-Lulanga, nabamwanshilo butanda pa lubansa, naikala pa cipuna, bali na basano bakwe babili na bakalume babili. Abanakashi bena-Cimbilya, nabeminina, nabekata ifipande umwalimo umulilo. Elyo umwanankashi umo apalama kuli Kunda ati: "Namucelela, we mfumu". Apo pene amwitilo mulilo wa mu cipande pa cifuba. E lintu bonse pamo abanakashi bambi abalongene mu mutande bamwitilo mulilo wa mu fipande fyabo pa cifuba abati : Mwapoleni, we cipondo, we watwipaile babululu besu kale. Kunda awa pansi, akuta ne nkuta ati : owe, owe, nappyo

mulilo, mwishile fye ku kunjipaya. Apopene
abaume baisa bula Kunda-wa-Lulanga uwale-
pilimpinta pansi ku mbala sha mulilo, baikata
na basano bakwe, na bakalume bakwe. Balun-
gama ku Kalungwishi, babapatamika mu bwato.
Pakati ka mumana, babaposa. Basano babili na
bakalume babili, baibila, banwena amenshi
bwangu, e mifwile yabo. Kunda-wa-Lulanga,
nelyo bamwibishe mukati ka menshi, tafwile yoo.
Aibile pansi, alaenda, aya ibukila kwi shilya.
Abantu bamumona naibuka, naiminina no kwiminina.
Kunda ely'aeba abantu ati : Mwe bantu
nshiletina ukufwa, nelyo mwaniipaya, ine nshaba
na mulandu, nshili cipondo; uwaipeye bululu
wenu tene, abamwippeye bepwa bandi; kabinge
abepwa balya bali no bupusaushi, e balengele
ukuti amaka yandi aya kufulumuna Baluunda
yacepe; e balengele ukuti abantu bandi ba-
salangane; e balengele ukuti calo candi conaike.
Ine naba mbulwa-mulandu, nshili mulwani wenu,
nshili cipondo cine cine. Nomba apo imfumu
yenu Cimbilya yapangile ukunjipaya, cisuma,
kamfwe fye. Nshiletina imfwa. Nomba mu
kunjipaya, nga mwanijibisha fye mu menshi nelyo
ayafulisha shani, tamwatala amunkaka ne mya-
ndo na mabwe, mwandi kuti mwafilwa fye.
Pantu ine, nalitendeke fye kale sana ku bwaice
ukupaluke sabi, ndi mupalu we sabi. Naleibila

mu mimana, pansi ya menshi, naleteke ciliba ce
sabi, lisabi lyati lilekatwa mu ciliba, nalelifumya,
elyo e pa kwibukila kwi shilya. Nalecita filya
nacita lelo.

Kanshi abantu ba mu bwato, bay a kwi shilya,
bafundo lushishi, bashula na mabwe, bamu-
kulikilako amaboko na molu. Bamuposa pakati
ka mumana, e mifwile afwa no kufwa.

4.

BA-CUNGU ABA KUNTANSI.

Mu nshita ilya *ba-Cibwe* baleteke calo ca
Mukulu, no kwikala baleikala mu *Mukula-
Pembe* ku Mufili, e lintu na bashamfumu bambi,
abena-ŋoma, baleteke cipande ca calo ca mu
Mukulu kuli *Bwandela*, umumana waita ku
Kalungwishi. Ba-Cibwe bali ba mu ŋanda ika-
lamba iya kwa namfumu Cibwe Sete. Ba-
Cungu bali mu ŋanda inono iya kwa Kaunda Sete.
Ba-Cibwe ababalilepo ukwikala mu *Mukula-
Pembe* ku Mufili bali batatu, ni abo bene ninshi
tumushimikile milandu yabo; amashina yabo
ni: Kunda-Cibwala, Cibwe-Kasokololo, na Kun-
da-wa-Lulanga ishina limbi Ngombela-Kombe.

Ba-Cungu, bena bali tabalafika ku *Mukula-
Pembe* pa kupyanpa pa cipuna ca calo ca Mukulu.
Bali bamunyina ba mu ŋanda inono. Nomba

kwena ukukwatisha amaka balikwatishe, no bukakashi bwa bulwi balikwatishe. Baleikala ku mipaka ya calo mu kulelesha abalwani ukwingilamo; icalo cabo ca ku Cimpili. Ba-Cungu bali na bepwa babo ku Cishinga; nabo ba maka sana, e ba-Mushota.

1. *Cungu-Cimpulumba.* Cungu-Cimpulumba ali mwana wa kwa Kunda. Kunda nao ali nkashi ya kwa Cibwe wa Mukulu uwo insoka yapombele mu mukoshi.

Atala aikala pali Bwandela umumana uwawila mu Kalungwishi. Kibili afumako, aisa ikala mu Cisuku ku lupili lwa Luwingu, eko awilile.

Pa kumushika, batala bacilika mumana Sha-Mumanga uwaba no mushitu, baimbo mufulo, elyo baalusha amenshi. Mukati umwali umulonga mwauma. Elyo baimbe cilindi, emo bamushika. Eico bamulumbula abati: Cungu wa Shamu-manga.

2. *Cungu-Kakomwe.* Cungu-Kakomwe ali mwaice wa kwa Cungu-Cimpulumba. Aya pyana pa Neinda-Bulungu. Nao aya ikala pa Cisuku, mu calo ca Cimpili. Takokwele pa bufumu; Alwala alaondoloka. Afwa bwangu. Nao bamushika mu mushitu umo mwine bashikile umukalamba wakwe.

END OF THE SECOND PART.

PART III: KU KAFINSA: BA-CUNGU.

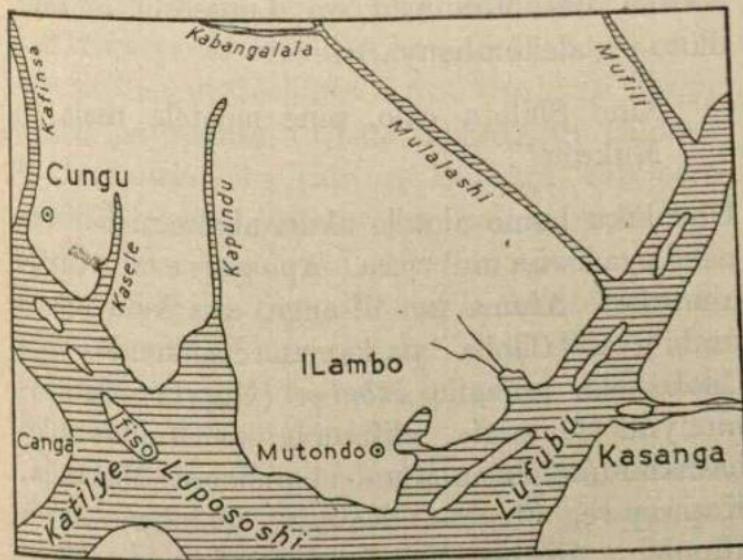
1.

CUNGU MUSHINKA.

1. *Bamupela icalo ca Mukulu.* Nyina wafyele Cungu Mushinka ni Cinikwa, umwina-ŋoma. Mu nshiku shilya mwalimo ubwafya mu calo ca Mukulu. Balunda ninshi balipitile, balionawile ne calo. Cibwe Kunda-wa-Lulanga balimwikeye ku Kalungwishi lilya abutwike. Kabinge abalwani bali fye mpanga yonse mu mbali, abati: katuwilepa calo ca Mukulu, cibe calo cesu.

E lintu Bashamfumu abena-ŋoma aba mu ŋanda ya kwa Cibwe-Sete, ba-Canika na Mutondo, na bashamfumu abena-ŋoma aba mu ŋanda ya kwa Neima-Sete, ba-Cabula, balongana, balaumfwana abati: Abalwani belatushingilila fwe bakalamba, kuti twaya selela pa mpela ya calo cesu ku Citungu. Cungu umunensu uwa mu ŋanda ya kwa Kaunda-Sete kuti ateke calo ca Mukulu pakati, pantu ena ali wa maka, ali no bukakashi, alipambana; ali no bulamba icoabantu bakwe bafulisha; ifwe twalicepa ico abepwa ba

kwa Kunda basalangenyé abantu mu fyalo. E fintu bashamfumu abakalamba bapingwile. Kanshi bafuma pakati ka calo ca Mukulu, baya ikala ku Citungu ca calo. Mutondo aya ikala mu cipande ca calo ico tutila : Ilambo. Ba-Cabula na Canika baya ikala mu Bwalinde, na mw'i-Sansa.



Apo bashamfumu bakalamba bapingwile uyu mulandu, elintu Cungu-Mushinka afumine ukwali ku calo ca Cimpili, ku Cisuku na kuli Bwandalé, aisa ikala ku KAFINSA. Akulo mushi wakwe pa ntulo ya Mishimba akamana akaita mu Kafinsa. Ku Mishimba eko aikele pa kuteka icalo ca Mukulu. Nomba Cungu Mushinka pa kwisa teke calo ca Mukulu pakati tapyene mu

Mukula-Pembe. Abapyene ni Cipampa-Kombe, na Cabala-Kombe munyina.

2. *Cipampa-Kombe*. Uyu Cipampa-Kombe ali munyina wa kwa Mwaba-Mwelwa wa bubili, wishi ni Neima, nyina ni Kaunda.—Cipampa-Kombe aya ikala pa ntulo ya Misanga, umumana wawila mu Mununshi wa Luposôshi. Alelote filoto pe, aleilumbanya ati :

“ Nine Shilota calo, nine nalotela nsala ya Mukulu ”.

Ubushiku bumo alotele ukuti abalwani bali mu nshila ya kwisa mulwisha. Apo pene e mibutukile abutuka. Afuma ku Misanga, aya kulo mushi umbi uwa “ Ciloba ” pa kamana Kankondo. Ku Ciloba eko asangile *Mbulwe* (Umwina-Mumba) munyina Matanda, alifumine ku Mukulo uko bashamfumu abena-Mumba bali bonse : Matanda, Kapwepwe, Cinama, Kaimbi, Yombwe. Eko afumine, Ali ne nkashi ishina lyakwe *Cilao*, aupilwe kuli *Nshimba* umwina-ŋona. Uko Cipampa-Kombe ekele, takwali milandu ya bulwi; kulya icalo calitalele. Cipampa asuka afwa. Afwile pa Cifwesa pa ntulo ye lungu lya Citembo.

3. *Cabala-Kombe*. Cabala ali ni munyina, umwaice wa kwa Cipampa-Kombe. Apyana pa bufumu. Nao alelote filoto.

Mu nshiku shilya e mo ifita fya kwa *Cikunta-*

Lesa ne fya kwa *Cisenga*, abaice ba kwa *Kaoma* (bena-ngo) fyafumine ku *Bulungu* afiti : katulwishes *Cungu-Mushinka* pali *Bwandela*. Ifita fya *Balungu* ico fyalifulisha fyaanshe fita fya kwa *Cungu*. *Cungu* e pa kubutukila ku *Kainishishi*, aita *Cabala-Kombe* na *Mwaba Mwelwa* ukumwafwako ku bulwi bwa *Balungu*. *Mwaba-Mwelwa* pantu mukalamba pali *Cabala-Kombe* aeba *Cungu Mushinka* ati : Upalame kuno, so ikale pa *Cisense*. Uleke cipande ca calo ca pali *Bwandela* cibe calo ca *Balungu*, cali calo cabu kale. Nga wabalwisha kulya, *Abalungu* tabakakuleke, bakulakwimisho buta pepe ; e pali limbi batwansha filya *Baluunda* batwanshishe, bakasuke abatufulumwina ku *Bwaushi*. Pantu *Abalungu* ba kwa *Kaoma*, bantu ba bulamba. Efy'asosele *Mwaba-Mwelwa*.

Cungu-Mushinka e pa kutesha bwino. Atuma bacilolo kuli *Cikunta-Lesa* na kuli *Cisenga*; babeba abati : ubuta nabulale, icifulo ca *Bwandela* caba cenu nomba. Kuti twapakanina nenu ku *Dona umunana* wawila mu *Kalungwishi*. *Kabinge* bâmbana bucibusá. *Mwaba Mwelwa* elyo aya ku *Canga*, pali *Kashe*, mwa *Katuta*. *Kabili* abwela, aya ikala pa *Kapotwe*, epo afwila. *Bamushika* pa *Cifwesa*, pantu lily'ali talafwa alisosele ati : kuti nalolesha amenso pa "Myaha" akashi akaba mu *Kasanga*.

4. *Cungu Mushinka aya ku Canga.* Cungu ati ekale ku Kafinsa, elyo line Babemba baishile mulwisha. Cungu e pa kuobola bashamfumu abena-ŋoma abali mu Cishinga : Ntumbanya, Kaminda, Citapanshi, Bunda, Kapesa, no mukalamba wabo Cikumbi. Bafulumuna Babemba.

Kabili aimaa, aya pa Malamba mu calo ca Cifumbe, ati : Kamfike ku Lwapula. Cifumbe akana ati : ikala pe Timpi umwabe sabi. Cungu Mushinka akana ati : iyoo, ine nshibelelo kulye sabi, kano kushinka umunani wa cilemba, ndi mwina-mulundu. Elyo aimaa aya kwa Cibaye, ku Masonde, kabinge aisa ikala pa citungu ca mimana ibili : Cibusa, Mato, iyawila mu Mam-panda, nao mu Katilye.

Ati ekale, elyo mwipwa wakwe Cikumbi wa pa Lusaka afwa no kufwa. Awe pali ne fikansa pa milandu ya kufwaya umwa kumushika, na pa milandu ya kuti bamupyane. Cungu Mushinka aputulo mulandu. Cungu apingula ati : kuti bamushika pali Ciyongoli akamana akawila mu Mam-panda. Kabili ati : Cibwe Kaminda, mwana Na-Kalandala, kuti apyana Cikumbi pa bufumu. Mu kuya shika Cikumbi, Cisupa Mam-basa alefwaya ati : yoo, ni pali Lienga akamana akawila mu Mam-panda; bambi nabo baleti : kuti ni pa Filoso, akamana akawila mu Lufubulwa

Cishinga. Kanshi Cungu Mushinka e wapingwile
pali fyonse.

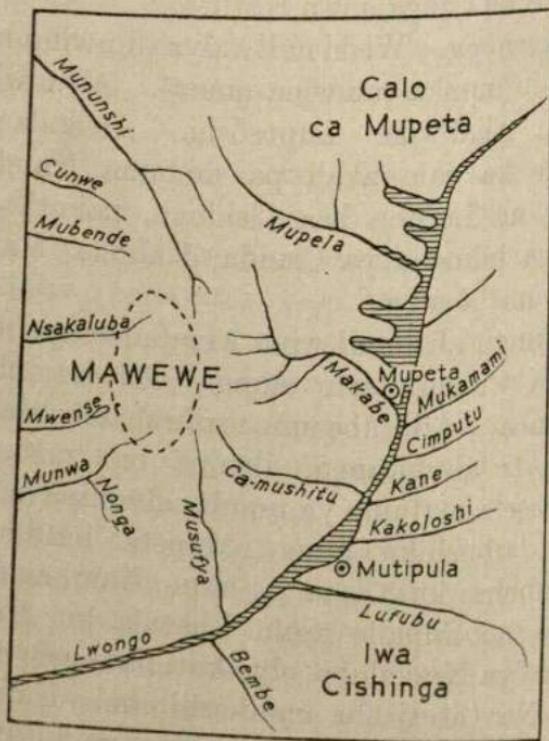
Cungu ati afume ku Cishinga uko bamukutile,
aisa ikala ku Canga, mwa Katuta.

5. *Kamungu*. Wishi ni Bwalya (umwina-ngo);
nyina ni Cinunka (umwina-ŋoma). Ali mwipwa
Cungu. Aliabwike Luposōshi. Aleikala mu
kapande ka calo akali pa mimana Nambulu,
Myaba, na Lufubu lwa Cishinga, pakati. Ali-
kulile pa mimana ya Cianda, Kaboka, Maluko,
iyawila mu Myaba.

Kamungu ali fundi wine wine, aleipaye nsofu;
aleipaila Cungu nsofu shingi. Ali no lulumbi
lukalamba. Aliishibe umo nsofu shalebelela uku-
pita. Ati aleshisanga, alenina mu miti, elyo
aleshiposela mafumo ya mpula, aleshiipaya.

Elyo ubushiku bumo, Mupeta imfumu ya
bena-mbeba ku Cishinga, aita Kamungu ati :
Na ine, so njipaile nsofu ishatula ku *Mawewe*
pa ntulo ya Nsakaluba, elyo kuti nakupele nkashi
yandi Na Cituti abe umukashi obe. Kanshi te
mukani yoo, Kamungu asumina no kusumina.
Kanshi aimaa aya ku cipyia eikalamba ukwatule
imimana iyangi : Nsakalaba, Mwense, Mununshi,
Camushitu, Musufya. Anina mu miti iyitali ilya
batila : Nshingilila, nkanga. Atala aipaye nsofu
imo. Atwala nkasa kuli Mupeta, e kutila :
amupele ameno yonse yabili. Kabili abwelelako

ku Mawewe, aipaye nsofu imbi; elyo ati: kantwale lino limo kuli Cungu yama elamfulilwa; lino libye atwalila Mupeta. Mupeta atemwa.



Nomba Mukunsa (umwina-Mbeba) uwali pa Cishiba-mitemba na pa Kafwepungu na kacalo kakwe, atampo kufimbila Mupeta ati: kanshi Mupeta eka eo Kamungu acindika, ine alansula fye. Calingene ampele lino lilya line batwalile Cungu. Kanshi lekeni twipaye uyu fundi Ka-

mungu. Efyo asosele. Awe ubushiku ubushilile kantu amwipaya; kibili asasabulako mukupo, atwalila Makumba. Umwine abutukila ku Lwena; abantu basha bashika Kamungu mw'-Isepe.

E lintu, Mbanga, nkashi ya kwa Kamungu, aya kuli Cungu, amushimikilo mulandu ati: Abena-Mbeba ba kwa Mupeta nabepaya umwi-pwa obe Kamungu, nabatanta no mukupo ku nkanda yakwe. Awe mwandi, Cungu Mushinka te pa kufulwa, afulilwe cibi. Aima uko ali ku Kashe, alonganye fita fya kwa Cikumbi, ne fya kwa Citapashi, ne fya kwa Ntumbanya, ne fya kwa Bunda. Baya Iwisha Mupeta uwali pa Mukamami, mw'Isandululo lyabo. Bamufulu-muna. Mupeta aisa kula amalinga yakwe mu Cimputu; ifita fya bena-ŋoma elyo bapombe fiku ku mifwi, basonteka, balaposa ku mitenge ya mayanda. Mupeta e pa kubutukila kw'-ishilya lya Lwongo, aya ikala ku Makabe. Mu-peta asuka acimba kuli bashamfumu abena-ŋoma ati: Ifwe tuli bena-mbeba, shifwe fwe bantu bonse ni Cabala-Muwe, tuli bamunyina, ukwi-payana kubi sana. Kanshi lekeni mfute ku mulandu wa kwa Kamungu uwo umunandi aipeye. Namupela icipande ca calo candi ica-pelela ku Lwongo, kuti cabe calo ca kwa Cikumbi. Na kabushe efyo bacita. Cikumbi

elyo e pa kuya ikala ku Lusaka akamana akawila mu Cibalashi, Cibalashi nao mu Lufubu lwa Cishinga. Kabinge ubulwi bwapwa. Abena-Mbeba baleupa banakashi abena-*ŋoma*; na Bena-*ŋoma* baleupa banakashi abena-Mbeba.

Cungu ati abwele ku Cishinga, elyo afwa no kufwa. Afwile pa Cilemba, mupepi no Luposôshi. Bamushika mu malala ya Luposôshi apawila mimana ibili : Mwabungu, na Kanseba. Kalinda wa malala nomba ni Mukoli mwipwa Kamungu.

2.

CUNGU MUSHITU.

1. *Ulupwa lwakwe*. Cungu Mushitu amashina yakwe yambi ni Kunda-Kamungu, Dandwe Mupanga. Ali munyina Mushinka. Umukashi wakwe, Mwansa-Kaluba (umwina-*ŋona*) e wafyele : 1. Mushinka-Punda, ishina limbi ni Citunkubwe, 2. Cimbabulu, = ShiKaunda. Bali bena-*ŋoma* kuli shibo Cungu Mushitu, bena-*ŋona* kuli nyinabo.

Cungu Mushitu balamulumbanya amalumbo abati :

1. Canga Mpuya,
Walukuta lwa mu mabula.
ShiMutwa, muka Mwansa Kaluba.
2. Shiwayawayaya, utabula kamutwala.
Kalinda minsekwe
Wa kulindo tubolya.

Cungu Mushitu afuma pa Cilemba aisa pyana ku Mukula-Pembe. Apyene fi, pantu bashamfumu ba bena-ŋoma abali mw'Isansa na mw'-llambo balisosele abati : We Cungu, shiwingasunga cino calo ca Mukulu, iwe we wa bulamba, ifwe ubulamba bwesu bwalicepa. E fintu basosele. Cungu Mushitu te mukani iyoo. Kanshi alateke calo. Akulo mushi wakwe pa Mwabungu ku Luposôshi. Nomba takokwele pa cipuna ca bufumu, pantu lily'apyene ali fye mukote.

2. *Cikontwe*. Cikontwe, wishi wakwe ni Lwenge(umwina-mfula), nyina ni Lwengwe. Cikontwe ali mwaice pali Cabala-Kombe.

Cikontwe pantu ali mwipwa wa Cungu Mushitu akulile umushi wakwe pa Kapotwe mupepi noko ali nalume. Amona ico nalume ali nakota. Elyo alatontonkanya ati : Yama nga afwa, ine ne mwine kuti napyana yama pa Mukula-Pembe. Bambi nga bafwaya ukupyana kuti nabalesha. Kuti nalesha Sembal-Kungu mukalamba wandi

ukuti apyane, nelyo ulya Kapopo-Sempela;
kuti nabalesha fye, bekapyana. Ine kuti naileta
fye ku bufumu. Elyo aleilumbanya malumbo
ati :

“ Nine Cikontwe Lwenge
Nyumba yakalabana
Mu Mukulu mwa Cungu.
Nine Kunda nama
nine Cikwa wa mpika.”

3. *Cikontwe aipaya Semb-a-Kungu.* Semb-a-Kungu ali ni mukalamba pali Cikontwe Lwenge, ijanda imo ine, nyina umo wine, wishi ena umbi. Cikontwe na Semb-a-Kungu bali ne cimpatanya ca kulwilo bufumu. Cikontwe Lwenge alepan-gila pe Semb-a-Kungu ukumwipaya. Awe apa kumwipaila, pabula.

Nomba balya babili bakwete nkashi kuli shibo. Nkashi ya kwa Cikontwe Lwenge ni Na-Mbolela. Nkashi ya kwa Semb-a-Kungu ni Mukambya Kungu. Aba banakashi bali no bufuba. Awe, bushiku bummo Mukambya Kungu atwala imimena ya bwalwa kuli Cikontwe pa kuti balonge ubwalwa. Umunankwe Na Mbolela ati amone nabateko museke wa mimena mu ḥanda mwa ndume Cikontwe, e lintu afisamo impimpi : ninshi tumiti twa fyela utwasubwa ne nkula. Cikontwe Lwenge ashiingila fye mu mwakwe, ati aloleshe

mimena, asangamo impimpi, ati : kansi munyinane Semba Kungu andetelo ubwanga, alefwaya ukunjipaya. Kansi atila : kamuiipaye ne mwine, cipwe. Bati balonge ubwalwa, elyo aita Semba Kungu ku bwalwa, bali na bacilolo. Bacili balenwa, elyo Cikontwe Lwenge aimaa, aikata munyina pa mukoshi, amufutula pansihi, amukoma ne mbafi. Bacilolo babalekanya, nomba bafilwa. Cikontwe elyo e pa kubule sembe akoma Semba Kungu pa mutwe; amwipaya. Cikontwe e pa kubutukila ku mpanga.

Tapalapita inshita, elyo Cikontwe afuma ku Kapotwe, alungama kwa nalume Cungu Mushitu, ati: Yama mukote, no kufwa nakalya tafwile bwangu; kansi kamwipaye fye, muleke mpyane bwangu. Awe afika kwa Cungu Mushitu, cali ni pa cungulo, nabwila cinono. Abelama. E lintu Cungu Mushitu afuma kw'ilinga bali no mukashi. Apopene, Cikontwe amuposela umufwi. Nomba pantu cali ni cungulo, tapimine bwino, amulasa fye panono. Cungu apusuka. Cikontwe ena e pa kubutukila ku mpanga, no kuongoloka aongoloka, tabamumwene.

Pati papite nshiku shimo shimo, elyo Cungu Mushitu afwa, afwile mfwa-Lesa pa Kanseba. Baya mushika pa malala ya shamfumu pa Luposôshi.

3.

CUNGU KAPOPO-SEMPELA.

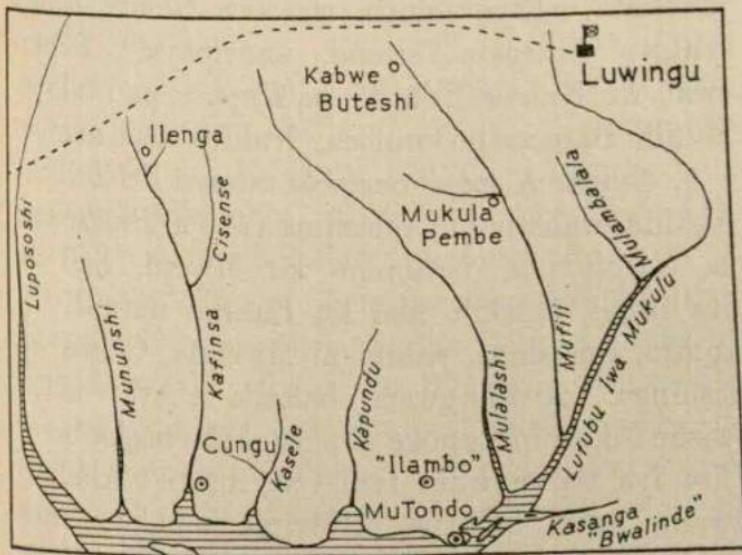
1. *Ulupwa. Malumbo.* Wishi ali ni Sempela (mushimba, umwina-ngo). Nyina ni Besa Kamungu. Kapopo Sempela ni mwipwa Cungu Mushitu. Pa kupyana aishile pyano bufumu ku Mukula-Pembe. Ba-Cungu nomba e baleteke calo conse ca Mukulu. Balamulumbanya amalumbo abati :

1. Kapopo Sempela,
Calwe Mwenge, muntalusula,
Kalulu ashilusula,
Na baice alufwalila,
Mfula kela, mbile calo ca Mukulu.
2. Shi Watebelwe Kunda wa Lulanga
ati : nine Kasansu-bwanga.
3. Calwe Mwenge, kote kanama
Aka kwimba no kucilika
4. Pamba-Ngolo, wakolobeke ngilamo wa ba
mwenso,
Cilombo abifya, baseka fye, bashiuma,
Kunda ngo toca calo.

2. *Baipaya Cikontwe Lwenge.* Cikontwe Lwenge alefwayo kulesha Kapopo Sempela ukupyana pa bufumu mu Mukula-Pembe, ku Mufili, ati : kuti naisaonaula umushi wa kwa Kapopo

Sempela. Ni pali co abantu balumbula umushi abati : mwa Onaula. Umushi wali pa Kapale akamana kawila mu Mununshi.

Kabinge Cikontwe Lwenge aima aya obola Mukala mu calo ca Balungu, ati : So ngafweko ukulwisha Kapopo Sempela. Awe fita fya kwa



Mukala fyaisa lwisha Kapopo Sempela pa Kalomba ku Lufubu. Balalwa, balalwa, mwe. Abalungu bashangila, ubulamba bwabo bwafula. Fita fya kwa Kapopo fyafilwa, fyafulumuka, fyaisa ikala mu Lambalala, fyakula ne linga bwangu. Ifita fya Balungu fyabakonka pa numa. Elyo Kapopo Sempela ati amone ukuti amaka yakwe yali ngo kucepa, atuma abantu aba

kuobola abepwa bakwe aba ku Cishinga : Ci-kumbi, Ntumbanya, Citapashi = Tambalala, Bunda, na bambipo. Awe ubulwi nomba bwaanguka kuli Kapopo Sempela, afulumuna Abalungu abamuwilile, afulumuna na Cikontwe Lwenge. Uko Cikontwe abutulike, balamukonka, bmwikata. Elyo muntu wa kwa Bunda, ishina lyakwe *Lwapwa-Nshama*, amwipaya. Bamutwala ku Kabwe-Buteshi, pa Kapuse, pa ntulo ya Mufili. Bamoca no kumoca. Icalo catalala nomba.

3. *Cungu Kapopo-Sempela aipay Pembamoto*. Abalungwana babili amashina yabo ni *Pembamoto* na *Cafulukuta*, bafumine ku Mweru, bali ne fita ifingi, baishile fika ku Lusaka umwali Ci-kumbi, amashina yambi ni Mwenda, Cibwe wa Cishinga. Abalungwana baletila abati : katu-lwishe Cikumbi, tupoke abantu, babe basha besu. Ifita fya Balungwana fyakwete mfuti. Abalungwana nabo bali ne mfuti ne mpoko. Awe balalwa. Cikumbi aba ngo kuafilwa : Abalungwana balepika abantu ku mfuti shabo, elyo ifita fyabo fyalepose myanshi ya cani mu mpembwe iya koca malinga. Awe, Cikumbi ati : lelo twaafiwa munō, abalwani kuti batuansha, kuti batuwikisha fye. Cungu, epa kutila kano Cibwe wa Mukulu abapo pano ne fita fyakwe, nga tufulumuna aba Balungwana. Ef'y'asosele Ci-kumbi. Na kabushe, baya ita Cungu uwali

mw'Ienga, pa ntulo ya Kafinsa. Cungu aisa bwangu ne fita fyakwe. Balacilika malinga ayapile mulilo na matete, ne nsengu, ne fimuti. Balalwa na kibili. Abalungwana nomba bafilwa. Abena-Doma basuka bafulumuna Abulungwana. Pembamoto na Cafulukuta babutuka ; ifita fya kwa Cungu fyabakonka pa numa. Abalungwana abati : twabuke akamana, tuye kw'ishilya, awe Cungu abapalamina, abalasa bonsé bibili ne mifwi, bafwa no kufwa. Cungu elyo e pakupoke mpoko shabo ishitali. Asenda imo, ibye apela Cikumbi. Mpoko shi e fisampwa ifyo bali nafyo na nomba, abantu balafitamba.

4. *Cungu Kapopo Sempela alwisha Abayeke.* Abayeke ba kwa Msili, ishina lyakwe limbi ni Mwenda wa ku Mbôshi ku Bunkeya, baliwilikile calo ca Bwaushi. Mfumu ya Baushi yaliko ni Kaole (umwina-ngulube). Abayeke bapimpile nganshi, kanshi Abaushi e pa kubutuka impanga yonse. Abaushi, shamfumu shabo : Kalaba-wa-Mapili, Cama-wa-Buseba, Mibenge, Nsonga, Kale, Cimese, baisa kuli Cungu Kapopo Sempela wali kw'Ienga, pa kuti abapokololeko kuli filya filwani. Bambi Abaushi, ishamfumu shabo ni : Cisunka na Mabumba, babutukila kuli Cikumbi ku Lusaka. Calo ca Bwaushi cali fye pambilibili, kwati ni nsansampya umushaba bantu.

Kaole ashala eka na mwane Cisapa = Cushi,

ishina limbi ni Kalasa-Lukangaba (umwina-
ngo) "Shiwatulwa-tulwa". Kalasa-Lukangaba
aleletela wishi fya kulya. Ifita fya kwa Kaole
fyalicepele, nomba fyalipambene nganshi, Aba-
yeke baflwa ukuti ficimbe.

Abayeke bashiumfwa fye ukuti Abaushi naba-
butuka, nabafika na kwa Cungu pa kuti abapo-
kololeko, basosa abati : natubalwishe kulya
kwine.

Cungu elyo e pa kwima ne fita fyakwe, aya
kula pa Kashe, ku Katilye. Bali na munyima
Mulala, umwaice wakwe.

Abayeke, ntungulushi shabo amashina, imo ni
Kabongo uwaleilumbanya aiti : " Nine Wapwa-
bantu, Nine Mukatakata wa pe Senga "; imbi
nayo ni *Cilongoshi*. Awe Abayeke bafika pa
Ngolo mw'Itandashi, basangako imfumu imo
ina-ŋoma ishina lyakwe *Mwenge-wa-Kupika*.
Abayeke bawikishe linga lyakwe, bamwipaya.
abantu bakwe, bena-ŋoma, apo ilinga lyabo
lyawa, bafulumuka. Abayeke e pa kwingila
mw'ilinga abati : lekeni tutushe, tutuke ne
nsala. Na kabushe, ntungulushi ishi isha
Bayeke shaingila mu ŋanda umwali *Mwenge-wa-*
Kupika. Balatusha, no kulya balalya. Ifita
fyabo fyena file mu mpanga umwali amalimino
ya bena-ŋoma, filefwaya ukusabe filyo ifya kuti
fituke nsala.

Ifita fya Bayeke ficili mu malimino, e lintu
line ne fita fya kwa Mulala fyafika ku mushi u-
kwali ntungulushi shilya shibili na bacilolo babili.
Kabongo na Cilongoshi pa kumone fita fya kwa
Mulala batila abati : Twafwa nomba, nabatu-
shinga, batucilikila nga kabundi mu lupako.
Kanshi bwangu bwangu bafulle nsalu sha min-
kamba shabo, balafwikako bacilolo babo. Baso-
tola amakosa yabo, babafwikako. Banyongolola
insambo shabo, babafwika. Bene, balapindo
tusalu twa fye, abati : natubutuke. Banine
linga. Nomba pantu pali bumfisolo, ifita fya
kwa Mulala amenso yabo yabepwa, afiti : lekeni
twipaye ntungulushi ishi shilwani shifwele fima-
salu ne fimakosa ; abasha babo nelyo babutuka,
te mulandu ! Kanshi abo baipeye ni bacilolo ;
Kabongo na Cilongoshi babutukila mu mpanga.
Baabuka Lupumo na Kabengele. Mulala aba-
konka. Asuka abepaya bonse babili. Abantu
e pa kutasha Mulala abati : Mwasalipeni !

Abaushi abaishile kuli Cungu pa kokoka ku
bulwi bwa Bayeke, elyo batampo kubwelela ku
myabo uko bafumine. Imfumu Kaole yati :
Kanambule Mulala, munyina Cungu, pali ifyo
atupokolwele ku balwani besu. Yamupela icalo
icaba pali Kasongo, mumana wawila mu Mam-
panda. Nomba calo catalala. Abayeke naba-
fulumuka.

Mibenge, mfumu nayo ya ku Bwaushi, yati: kanambule Cungu pali ifyo atusungile bwino, atwafwile ukufulumuna Abayeke. Awe amubashila ijoma ya busaka nganshi iyo batila: ya cifinsete.

5. *Cungu Kapopo-Sempela alwisha Mwansa-Kombe*. Mu nshiku shilya Abayeke balikumene calo conse ica Baushi, elintu imfumu *Mwewa*, ne mfumu *MwansaKombe* (ishina-ijoma) shalelwilo bufumu. Balelwishanya, no kwanshanya baleanshanya. *Mwewa* ely'ati: kanshi, kanjite Abayeke, e bafwile ukuti bangafwako. Abayeke baisa mu calo ca Dumbo, abati: Pali baimwe bibili abalwilo bufumu, ifwe kuti tuleafwako imfumu iletutebeta bwino. Na kabushe *Mwansa-Kombe* atebeta Abayeke bwino: ifimali fytute, ifimasabi, ne finama; kwati ni mpili. Kabinge Abayeke baya kwa *Mwewa*, basangaabantu bali ne nsala, batebeta fye panono. Abayeke e pa kwalukila *Mwewa*, baya awfawako *MwansaKombe*.

Abayeke bati babwelele ku myabo ku Mbôshi uko batulile, *Mwewa* akuta *Cungu Kapopo - Sempela* ati: Shiwingesa, napatata, ukulwisha *Mwansa-Kombe* uwâmbene cibus na Bayeke, uwababete fimapaki. *Cungu* e pa kwima ne fita, aleilumbanya ati:

“Shiwayawayaya, utubula mutwala,
Kungu koce calo. Muka Kasange Cumbu.
Nkuni shacepele. Dumbo nga alipile.”

Bafika kwa Mwansa-Kombe. Mushika wa mfumu Mwansa-Kombe nao aleimba ati: “Nkuta wa cisomeno, mwa Mukala :

“Yasasanga nkuta ya ku Bwanga,
Yasasala nge ndibu ya ku Bwanga.”

Balalwa. Kabinge Cungu aumfwa ukuti ifita fyakwe fyacepa, ifita fya kwa Mwansa-Kombe fyafulisha, elyo ati : kambwelele pa Kashe ku Katilye, pantu ukwipayana ifwe, fwe bantu ba mulupwa lumo kwalibipo kucila. Kabili ali naumfwa ukuti Ababemba nabatampo kuwililile calo ca Mukulu kw'Isansa na mw'Ilambo.

6. *Ababemba baisa lwisha Mutondo. Mfupa-Kanyanta*, cily'ali mulumendo, aisa ku kulwisha bantu abali mupepi na Bangweulu. Fyani-Fyani nao eko ali na Kanyanta. Ababemba bafika kw'Isansa ukwali Cabula. Ena e mibutukile abutukila ku Dumbo. Canika nao abutukila ukwali munyina mw'Ilambo, na pa Kansabala. Abena-njoma bakulile amalinga ayakalamba sana. Ubuta bwakosa konse konse. Ababemba bafilewa ukuwikishe linga lya kwa Mutondo. Fyasuka fita fya kwa Mutondo fyaipaya

mushika wa kwa Mfupa-Kanyanta ishina lyakwe *Mungwena*. Basuka Babemba bafumako, baya kumbi.

Kanshi ulya Mutondo uwashipikishe mu buta bwa Babemba ni Mutondo-Katala-Kungu, mwi-pwa wa kwa Mwaba Mwelwa wa bubili; nyima wakwe ni Cibwe Ncema. Mutondo Katala ale-shishimisha no bukakashi sana mu bulwi, na bantu e pa kumulumbanya amalumbo abati:

1. “ Mutondo Nkalamo,
Mtondo, Mbuluma,
Muka na Katebe,
Muka na Ciampo.
2. Wa kabuyi Kabuyi
Mwe Cibuye wa Mukulu
Bana mwiyambo
Mufwayeko musakashi.
3. Cifone wafonena Ilambo
Cintanki bwanda bwanda
Yaloka batata ne mitenge pansi.”

Ababemba tabalwile na Cungu, iyoo, pantu Cungu Kapopo-Sempela baliambene cibusa kale na Citi-Mukulu na Mwamba. Cungu atumine ku Lubemba imitonga ya nkasu isho bafulile mu malungu ku Kalomboshi, mwa Katuta. Citi elyo apele Cungu abantu babili: Kangwa-Lubemba na Cileshe. Mwamba nao amupele abantu babili:

umwaume ni Muntonta, umwanakashi ni Katundu.

Ababemba bati bafume kwa Mutondo, e lintu baile ku Luûnga ku kulwisha *Kasoma wa Luûnga*. Baoca mushi wakwe. Bati bafumeko, Ababemba mu kubwela bipitile mw'ilungu lyalepya mo umulilo wa mbulu. Bapuswike fye kwempe. Bapene fwila bonse mu mulilo.

Elyo Ababemba baya kwa *Matipa-Nkwale* ku Lubumbu, uwafwile, ali pa Kanama. Nshimba alefwayo kupyana, alelesha na Citunkubwe na Mantunta. Mfupa-Kanyanta alwisha Nshimba. Amwipaya. Elyo paisa pyana Mantunta, balekanye sipuna pabili : Mantunta mu Lubumbu, Citunkubwe mw'Isansa.

Kabili Ababiswa abali ku Cilubi baisa obola Mfupa-Kanyanta pa kulwisha *Cimembe* (umwina-ñoma) Ababemba bafulumuna Cimembe, bamubutusha. Cimembe e pa kuya ikala pa Kawena.

7. *Ababemba balwisha Abalungu mu Mukulu*. Tapalapite nshita, Lubemba Iwaimina icalo ca Balungu. Abalungu babutukila mu Mukulu mwa Cungu, ku Kalomba ; bali abengi. Bambi Abalungu babutukila ku Munema, ku Lwongo kwa Mushota Cama. Abalungu abaishile ku Mukulu ni Mwaba Kaoma, na Lwanga Masonde, Kakote, Cimpumpa, Cilando-Cipala, na bambipo,

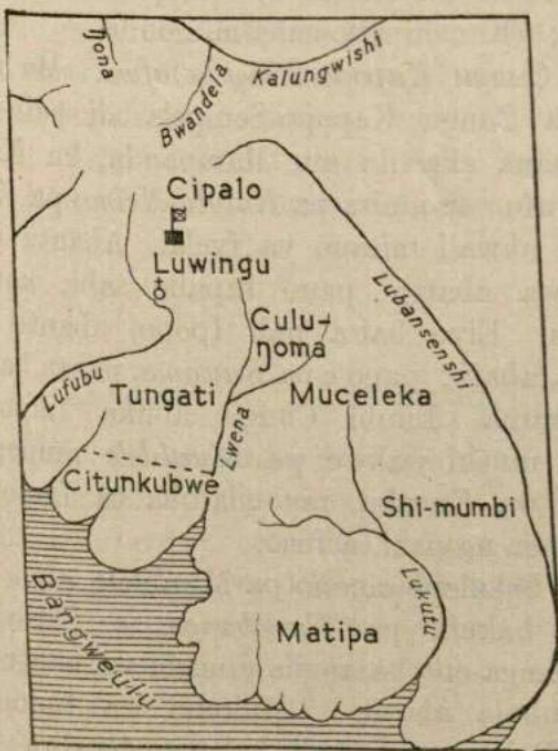
Bakula ilinga likalamba pa lulamba lwa Lufubu
lwa Mukulu, e Kalomba.

Balilwile sana. Baleanshanya. Ababemba
balekanine pabili : bamo kuno ku Kalomba,
bambi nabo ku Munema kwa Mushota, basuka
bafilwa, babwelela ku myabo.

8. *Ababemba bapoke calo ca Culu-Doma*. Calo
ca Culu-Doma e cipande icaba pakati ukushin-
tana ku Lubansenshi lubali, na ku Lufubu lwa
Mukulu lubali. Ico Ababemba bapokele ici-
pande ca Culu-Doma, *Shi-Mumbi* e walengele.

Mu nshita ilya Shi-Mumbi (munyina Mwamba)
ali na Mbilya mw'ituna mwa Mwamba. Awe
ubushiku bumo, bonse babili batwalile mfumu
Mwamba imimena. Na kabushe umuntu wa
musoka bwangu bwangu afisamo bwanga : uti-
miti na mala ya minwe. Mwamba ati amone
ubwanga, ati : kanshi balefwayo kunjikato
bwanga. Baikata Mbilya, bamwipaya. Shi-
Mumbi ena bamukaka imiendo. Ubushiku
ubushilile kantu, Shi-Mumbi aputwile myando,
afyuka, abutukila kumbi. Atala aya kwa Nkaka
(umwina-*ŋona*). Kibili abuka Lubansenshi,
afika na ku Lubumbu. Matipa tamulwishishe
yoo, ati : e pali Lubemba lonse lwaisa njimika
mu buta na kibili; nao abutuka, atala aya ku
Caba, elyo asha Ciwanangala ku Lubumbu, u-
mwine aya ku Cilubi; aletina Shi-Mumbi.

Shi-Mumbi ashala, aikala mu Lubumbu ku Mwala. Elyo Mwamba-we-Tuna ati : Shi-Mumbi kabe fye ifyo fine, pantu aba kutali nomba, kabinge aipele calo umwine. Tapalapite nshita



e lintu paisako Mucekela, mwana Mwamba, ati : kanshi ine kuti nâfwako yama Shi-Mumbi. Muceleka mu kupalamana na Shi-Mumbi aisa ikala mu calo ca Culu-Doma, ati : kuti nasunganine calo ca Culu-Doma ku bena-Doma.

Kabili paisapo na bambi : Cipalo-wa-nseko, Kasonka, Tungati, nabo abati : na ifwe tube no munensu Mucekeka pa kusunganine calo ca Cungu mu Culu-Doma. Awe cine cine ukusunganina kwabo cilolele fye ukupoke ici calo, cibe cabu. Kanshi efyo caba na nomba.

9. *Cungu Kapopo-Sempela afwa*. Mu nshiku shilya Cungu Kapopo-Sempela ali pali *Kashe* akamana akawila mu Mampanda, ku Katilye. Elyo afumapo, aisa pa *Kalulu-Ncima* pa Kalomboshi ukwali mitapo ya fyela. Abantu bakwe bafulwa abati : pano tapabe sabi, katuleya pambi. Elyo baiza pali Ipopo, abantu e pa kutila, abati : pano e pa *Kawama*, pantu basanga napawama. Limbi Cungu âbuka Luposôshi, akulo mushi wakwe pa *Mwalilele* mupepi no mushi wa Kacaba, mu cilamba ca Luposôshi, alelolesha ne cishi ca Ifiso.

Bati bekalepo cinono pa *Mwalilele*, elyo bafu-mapo, bakula pa *Kamibanga*, e Linso. Pa Kamibanga epo basangile umushi wa bantu uwo balelumbula abati : "Mulomo wa Balungu," pantu Balungu epo bali, balenwo bwalwa, balelisha ne yoma, balecita ne congo. Cungu abasesha kumbi ati : Muye, mukule ku Cisense, pantu ine ndi mukote, nshitemenwe congo. Abo bantu, e miile bayu ku Cisense. Kabinge Cungu afuma ku Linso, aya pa *Kabangalala*, ati : tutale tukule

nsakwe. Kanshi abantu eko baya, baleikala mu nsakwe, bali tabalatampa ukusokola misoko, baleikala fye mu nsansampya. Awe, uko kwine eko busanso ububi bwaishile mfumu Cungu. Nkalamo yaisa mwiminina, yamwipaya. E mifwile ine, Cungu Kapopo afwile ku nkalamo. Cali pa mwaka 1904. Mu nshita afwile, Cungu Kapopo-Sempela ali fye mukote, mushishi wakwe wabutile tutu. Abantu bamulōsha nganshi, pantu ali ni mfumu iyacindama no kukatama.

4.

BA-CUNGU BA KULEKELESHA.

Mpyani. Cungu Mukonde = Buyumba, e waishile pyana pali Kapopo-Sempela. Ali mwipwa. Nomba calo conse catalala. Cungu Mukonde afwile mu mwaka wa 1931. Elo paisa pyana *Cungu Mulonda*, aba ni mfumu ya calo conse ica Mukulu. E mfumu iyabapo nomba.

APPENDIX I.
BASHAMFUMU ABENA-DOMA.

F.:	Nyemba Sete	Musenge Sete	Neima Sete	Cibwe Sete	Kauda Sete	Cani Sete	Kombolwe Sete
Cibaye	Citembo Mwewa Mwansa-Kombe Mbulu Mulongwe	1° Cabula	Canika Mutondo	1° Cungu Kututa Mulala 2° Mushota	Cama Mambwe	Kalima-Nkonde Bwalya-Mponda Mweshi Nsamba Kasoma Ponga Kamhale Milambo-wa-Lunga	
		2° Ku Lwapula Cisamamba Kampombwe Kaiete Mutenga Minga			Mwenda Mulunda Ntumbanya Tambelala Mutipila Kaiwimbi Bunda		

(H) Sete ali lumbwe kuli (F.) *Mupeta-Cabala*, wo balumbula abati: Tuti wa Fitanda.

APPENDIX II.
IFISHINTE FYA BASHAMFUMU.

GENEALOGICAL DESCENT.

(1°) **Ba-Cangu** (Reigning Branch)

f. Kaunda-Sete

Y

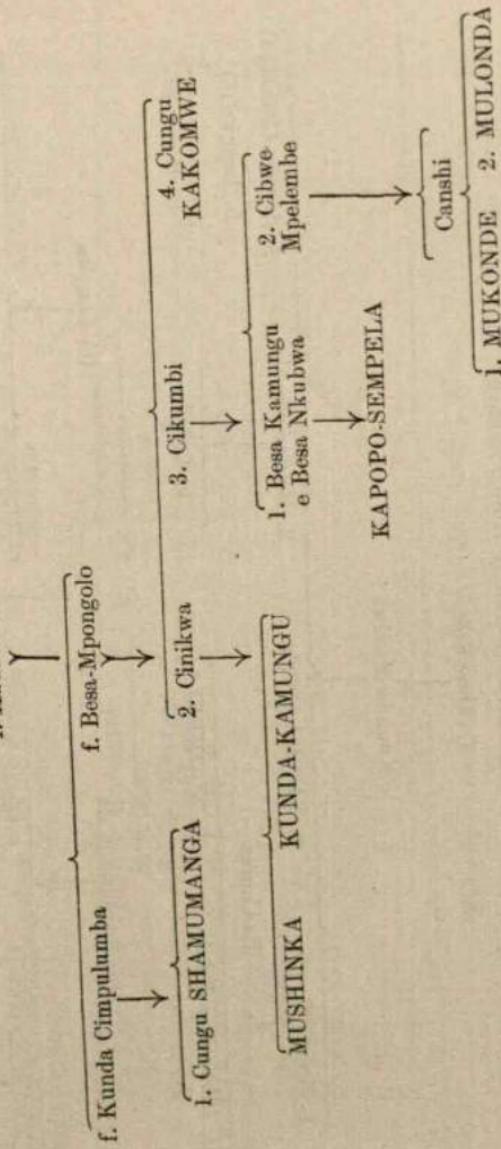
APPENDIX II.

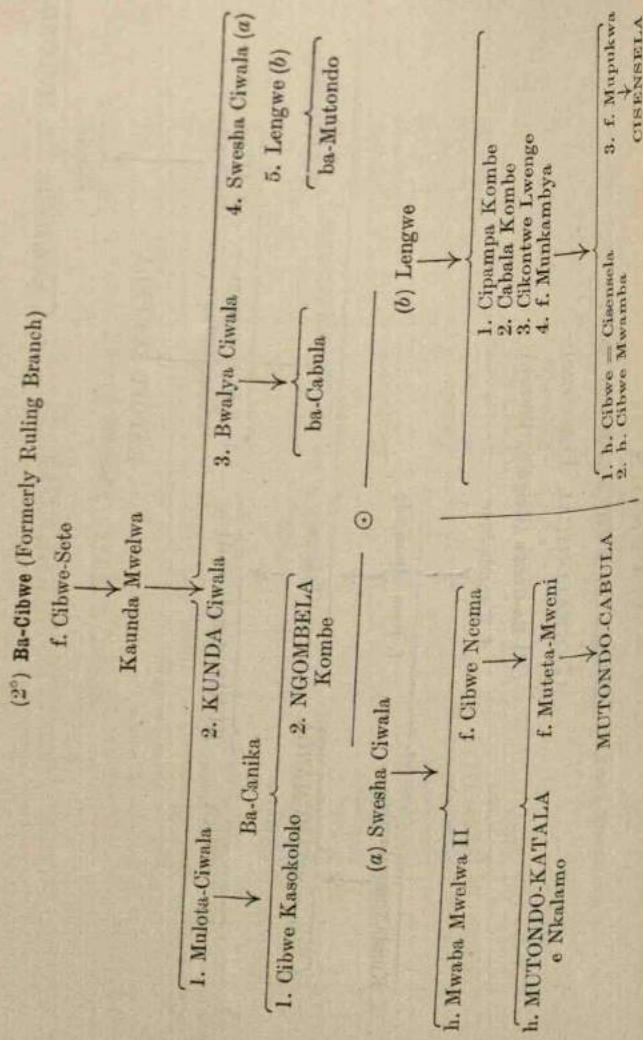
IFISHINTE FYA BASHAMFUMU.

GENEALOGICAL DESCENT.

(1^o) Ba-Cungu (Reigning Branch)

f. Kaunda-Sete





APPENDIX III.

DANDA YA KWA CUNGU MULONDA.

APPENDIX III.

DANDA YA KWA CUNGU MULONDA.

f. Cibwe-Mpelembwe;

mukia Cibese (mwina bwali)

1. f. *Canshi*
1°. aupwa Kuli *Kalebwe*
(mwina nkalamo)
2. f. *Na Mpompo*
aupwa Kuli Shi Canika
(mwina mpande)

3. f. *Cikumbi (Cilangrea)*
aupwa Kuli
Musanga

4. KATUTA
+
Kaunda-Cibese

afyala :

1. f. Na Mailye
2. Nkalamo
1. h. Kafwimbi
2. h. Peku
3. Mpundu
4. f. Mubanga
5. f. Cola +
1. f. Na Mailye
2. Nkalamo
3. Cikumbi
4. Na Bunda
5. Citala +
6. Kafwimbi +
7. Na Cifoni +

afyala : 1. f. Kaunda-Cisongo

2. f. Kapaka
3. H. MULONDA
4. f. Bessa
5. h. Ndalamu +
6. h. Kangale

3. f. *Mupukwa*

CISENSELA

Mulonda ali na mashina yambi yabili : Lwipa, Mulu.

BUSUM UNIVERSITY LIBRARIES

PRINTED IN GREAT BRITAIN BY
RICHARD CLAY AND COMPANY, LTD.,
BUNGAY, SUFFOLK.